

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Факультет філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха

***ПОДІЛЬСЬКА РЕГІОНАЛЬНА
ЛЕКСИКОЛОГІЯ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ:
збірник наукових праць молодих учених***

Вінниця 2022

УДК 811.161.2'373(477.44)(06)

П44

Склад редакційної колегії:

Гороф'янюк І. В., кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний редактор);

Денисюк В. В., кандидат філологічних наук, доцент (м. Умань);

Коваленко Н. Д., доктор філологічних наук, доцент (м. Кам'янець-Подільський);

Павликівська Н. М., доктор філологічних наук, професор (м. Вінниця);

Тищенко Т. М., кандидат філологічних наук, доцент (м. Умань);

Ткач Л. О., доктор філологічних наук, професор (м. Чернівці);

Торчинський М. М., доктор філологічних наук, професор (м. Хмельницький).

Рецензент:

Краєвська Г. П., кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.

*Рекомендовано до друку навчально-методичною комісією
факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(протокол № 7 від 01.06.2022)*

За зміст публікацій відповідають автори.

П 44 **Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи:** збірник наукових праць молодих учених / Відп. ред. І. В. Гороф'янюк; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2022. 82 с.

ISBN 978-966-2337-97-6

У збірнику вміщено наукові розвідки студентів, магістрантів і молодих учених, присвячені актуальним питанням подільської діалектології, ономастики, етнолінгвістики та лінгвостилістики.

Для науковців, викладачів, учителів та студентів гуманітарного профілю.

УДК 811.161.2'373(477.44)(06)

© Вінницький державний
педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, 2022
© ТОВ «ТВОРИ», 2022

110-й річниці
Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
присвячуємо

ЗМІСТ

Борищук Владислав СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ СТРАВ З КАРТОПЛІ В ГОВІРКАХ ВІННИЧЧИНИ	6
Волинець Вікторія ЗИМОВОВИЙ КАЛЕНДАРНИЙ ЦИКЛ ПОДОЛЯН: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ.....	13
Гладка Софія ДОСЛІДЖЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ І ЗНАЧЕННЯ ПРИЗВИЩ ТА ІМЕН УЧИТЕЛІВ ЖЕНИШКОВЕЦЬКОЇ ЗОШ І-ІІІ ст. ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	19
Гудзовська Юлія ЕРГОНИМИ МІСТА ЖМЕРИНКИ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ.....	23
Дика Софія ОБРЯДОВІ СТРАВИ ПОДОЛЯН НА РІЗДВО: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	28
Мазур Анастасія ФУНКЦІЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У ФОРМІ МНОЖИНИ У «ЩОДЕННИКУ» М. ХАНЕНКА	38
Морозюк Тетяна МОТИВАЦІЯ НАЗВ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ ЛЕКСИКИ «НАЗВИ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ РИС» В ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	46
Панченко Дарія НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР: ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ В ГОВІРЦІ СМТ КИРНАСІВКА ТУЛЬЧИНСЬКОГО РАЙОМУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	55

Трачук Олександра ФОЛЬКЛОРНІ ТЕКСТИ ЗБІРКИ «ФОЛЬКЛОР УКРАЇНЦІВ ПІВНОЧІ МОЛДОВИ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ	63
Якобчук Іванна ВЕСІЛЬНО-ОБРЯДОВА ЛЕКСИКА С. КУЗЬМИН ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: <i>ПЕРЕЗВА, ДЯКУВАННЯ</i>	72
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	79

Владислав Борищук (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ СТРАВ З КАРТОПЛІ В ГОВІРКАХ ВІННИЧЧИНИ

Важливим критерієм існування мови є її постійний розвиток, що проявляється у появі нових мовних одиниць – слів, словосполучень та речень. Їх появу, фіксацію, принципи творення, процеси найменування з номінативною функцією вивчає, аналізує та досліджує розділ ономазіології – номінація. Досліджуючи будь-яке слово, номінація визначає, як воно з'явилося, тобто яким способом було утворено, що було в основі його утворення. Серед різних науковців-мовознавців досі немає єдиного бачення та класифікації номінативних способів. Явище номінації та її способи досліджували русисти Є. Косих, Я. Кравець, А. Малинка, В. Телія, М. Федорова, Г. Ягафарова, україністи Н. Бойко, А. Гусейнова, К. Іваненко, О. Тараненко, Т. Тищенко, Н. Ханікіна та ін.

Актуальність статті зумовлена відсутністю аналізу та дослідження способів номінації страв картоплі в говірках Вінниччини в подільській регіональній лексикології.

Мета статті – дослідити та проаналізувати особливості способів номінації страв з картоплі в говірках Вінниччини, визначити основні номінативні способи усіх зафіксованих назв, окреслити їх моделі.

Емпірична база – власні записи говіркового мовлення ТГЛ «Страви з картоплі» із села Пологи Теплицького району Вінницької області та діалектні матеріали Діалектологічного центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Загальна кількість проаналізованих номінативних одиниць – 120.

Серед мовознавців сьогодні можна простежити різні погляди на способи номінації, їх класифікацію, поділ та

вивчення, проте спочатку ми надамо тлумачення самого поняття, яке вивів Є. Косих: «Спосіб номінації – це певний шлях (етап) виявлення позамовного змісту та подання його в мові / мовах за допомогою конкретних мовних форм» [Косых 2016: 43].

Т. Тищенко розширює трактування визначення Є. Косих: «Спосіб номінації – це сукупність технічних засобів мови (діалекту), за допомогою яких здійснюється акт номінації тієї чи іншої реалії навколишньої дійсності, прийом реалізації принципів номінації, представленого тією чи іншою мотиваційною ознакою» [Тищенко 2016: 61].

В енциклопедії «Українська мова» О. Тараненко визначає різні класифікації номінативних способів: «за формальними ознаками номінація поділяється на виражену і невиражену, на одно- і кількаслівну (просту і розчленовану); за характером позначуваного об'єкта – на номінацію елементів (предметів, ознак та ін.) і номінацію подій (ситуацій); за мовним рівнем номінативних засобів – на лексичну (разом з фразеологічною), словотвірну і синтаксичну (номінація у формі синтаксичного словосполучення займає проміжний статус: за об'єктом позначення вона подібна до лексичної і словотвірної номінації, а за власне мовними характеристиками належить до синтаксичної номінації)» [Тараненко 2004: 418].

Серед усіх проаналізованих нами способів номінації найбільш вдалою та чіткою, на наш погляд, є класифікація Є. Косих, що виділяє 3 способи: 1) лексичний; 2) синтаксичний; 3) словотвірний (дериваційний) [Косых 2016: 43], яку ми використали для аналізу та розподілу назв страв з картоплі по кожному із способів.

Лексичним способом творення ми виокремили 22 номінативні одиниці (18,3%): *'бабка* 'запечена картопля' (12-13); *бара'бол'ка* 'картопля як страва' (6); *бара'бол'а* 'картопля як страва' (6, 11-12, 14); *блин'ц'и* 'картопляні млинці' (8);

бл'іни ‘картопляні млинці’ (3); *де^uру^lни* ‘картопляники’ (1-2, 4, 10, 12-13, 16); *ди^eру^lни* ‘картопляники’ (7, 9, 11-12, 15); *д^lрани^eки* ‘картопляники’ (4, 13); *жар^lкойе* ‘печеня’ (13); *з^lрази* ‘картопляні зрази’ (11); *кар^lтопл'а* ‘картопля як страва’ (1, 3-5, 8, 10); *картон^l л'аники* ‘картопляники’ (1-2, 4-5, 7-9, 13-16); *кар^lтофел'* ‘картопля як страва’ (8); *кар^l тошка* ‘картопля як страва’ (2, 9, 15); *ко^l раблики* ‘запечена картопля’ (7); *л^lеж'н'і* ‘картопляні зрази’ (4); *о^lлади^eки* ‘картопляні оладки’ (10); *пала^lниця'а* ‘паляниця з картоплею’ (8); *п'у^lре* ‘картопляне пюре’ (1-4, 16); *толо^lчанка* ‘картопляне пюре’ (5); *то^lлочка* ‘картопляне пюре’ (5); *ч'іпси* ‘запечена картопля тоненькими скибочками’ (14).

Найбільш широко представлено синтаксичний спосіб номінації, в якому ми виокремили 86 номінативних одиниць (71,6%). Їх можна поділити на 4 категорії, в основі яких можна простежити спільні риси, побудовані за такими схематичними моделями:

1. «Іменник + прикметник / дієприкметник» – усього за цією моделлю представлено 49 номінативних одиниць (40,8%), зокрема: *бабка картоп^lл'ана* ‘запечена картопля’ (12); *бара^lбол'ка го^lбирана* ‘картопля, приготовлена без лушпайок’ (12); *бара^lбол'ка туше^uна* ‘тушкована картопля’ (12); *бара^lбол'а густа* ‘вид запеченої картоплі’ (6); *бара^lбол'а пе^uчен'а* ‘запечена картопля’ (11-12); *бара^lбол'а пе^uчен'а* ‘картопля в лушпайках’ (11-12); *блин^lц'і барабол'ан'і* ‘картопляні млинці’ (11); *блин^lц'і картоф^lл'ан'і* ‘картопляники’ (8); *блинчики с часни^lком* ‘картопляники з часником’ (11); *б'л'іни картохл'ан'і* ‘картопляники’ (4); *з^lрази картоп^lл'ан'і* ‘картопляні зрази’ (9); *кар^lтопл'а варана* ‘варена картопля’ (4); *кар^lтопл'а варе^uна* ‘варена картопля’ (9, 14, 16); *кар^lтопл'а го^lбирана* ‘картопля, приготовлена без лушпайок’ (1); *кар^lтопл'а жарана* ‘смажена картопля’ (4, 14); *кар^lтопл'а жаре^uна* ‘смажена картопля’ (6, 9, 14); *кар^lтопл'а*

м'ята ‘м'ята картопля’ (1); *кар'топл'а парана* ‘картопля, приготовлена на пару’ (4); *кар'топл'а печена* ‘запечена картопля’ (9-10); *кар'топл'а пичена* ‘запечена картопля’ (4, 10-11); *кар'топл'а смажена* ‘смажена картопля’ (10); *кар'топл'а солomкою* ‘смажена картопля’ (3-4); *кар'топл'а тоуचना* ‘товчена картопля’ (1, 3, 8, 15); *кар'топл'а тоучена* ‘товчена картопля’ (2, 4, 8-10); *кар'топл'а толочена* ‘товчена картопля’ (14, 16); *кар'топл'а топчана* ‘картопляне пюре’ (1, 8); *кар'топл'а тушана* ‘тушкована картопля’ (1, 3-4); *кар'топл'а фарше'рована* ‘фарширована картопля’ (10); *кар'тофл'и жарен'и* ‘смажена картопля’ (7); *кар'тофл'и печен'и* ‘запечена картопля’ (7); *кар'тофл'и толочен'и* ‘толочена картопля’ (7); *кар'тофл'и толочин'и* ‘толочена картопля’ (8); *кар'тошка варена* ‘варена картопля’ (5, 13); *кар'тошка жарана* ‘смажена картопля’ (15); *кар'тошка жарена* ‘смажена картопля’ (7, 13); *кар'тошка печана* ‘запечена картопля’ (1-2, 8, 15); *кар'тошка печена* ‘запечена картопля’ (8, 13); *кар'тошка тоучена* ‘товчена картопля’ (2, 4, 8); *кар'тошка толочена* ‘товчена картопля’ (8-9); *кар'тошка тушена* ‘тушкована картопля’ (9-11); *кар'тошка фарши'рована* ‘фарширована картопля’ (9-10); *каша картопл'ана* ‘каша з картоплі’ (1); *коубаса картопл'ана* ‘ковбаса з картопляним фаршем’ (11, 13); *котл'ети дирунов'и* ‘картопляники з м'ясом’ (15); *котл'ети картопл'ан'и* ‘картопляники’ (8); *котл'ети м'асн'и* ‘картопляники з м'ясом’ (8); *млинчики картопл'ан'и* ‘картопляники’ (15); *мли'нц'и барабол'ан'и* ‘картопляники’ (12); *мли'нц'и картофл'ан'и* ‘картопляники’ (5).

2. «Іменник + прийменник + іменник» – ця модель представлена в 25 номінативних одиницях (20,8%), серед них:

а) «іменник в Н. в. + з + іменник в Ор. в.»: *бараболники з м'ясом* ‘картопляники з м'ясом’ (6); *блинчики с часником*

‘картопляники з часником’ (11); *бл¹инчики с часни¹ком* ‘картопляники з часником’ (11); *бл¹’инчики с кар¹тошкою* ‘картопляні млинці’ (13); *вареники з бара¹бол’ойу* ‘вареники з картоплею’ (6); *варени^еки з картопл’ойу* ‘вареники з картоплею’ (3-5, 7, 14, 16); *вареники с кар¹тошкою* ‘вареники з картоплею’ (1, 13); *кар¹топл’а з грибами* ‘картопля з грибами’ (14); *кар¹топл’а с по^р’ібрачком* ‘картопля, тушена з ребрами’ (14); *кар¹тофл’і с:алом* ‘картопля з салом’ (8); *кар¹тошка з мн’асом* ‘картопля з м’ясом’ (11); *кар¹тошка з ук^рропом* ‘молода картопля з кропом’ (8); *кар¹тошка с ка^пустою* ‘картопля з капустою’ (5, 15); *котл’ети с кар¹тошки* ‘картопляники’ (5, 9); *млин’ц’і с кар¹тошки* ‘картопляники’ (5); *нал’існ’іки з карто^фел’у* ‘картопляні млинці’ (3);

б) «іменник в Н. в. + в + іменник в М. в.»: *бара¹бол’ка ў лушпай¹ках* ‘картопля в лушпайках’ (12); *бара¹бол’а ў п’іч’і* ‘запечена картопля’ (11); *кар¹топл’а ў лушпай¹ках* ‘картопля в лушпайках’ (9, 12, 14, 16); *кар¹топл’а ў мун^д’ерах* ‘картопля в лушпайках’ (9, 16); *кар¹топл’а ў мунд’ірах* ‘картопля в лушпайках’ (3, 5, 12); *кар¹тошка ў лушпай¹ках* ‘картопля в лушпайках’ (1-3, 5, 6, 8, 13); *кар¹тошка ў мун^д’ерах* ‘картопля в лушпайках’ (4, 9, 13); *кар¹тошка ў мун^д’ірах* ‘картопля в лушпайках’ (7, 8);

в) «іменник в Н. в. + на + іменник в М. в.»: *кар¹топл’а на фре^т’ур’і* ‘картопляні кульки у фритюрі’ (10);

г) «іменник в Н. в. + без + іменник в Р. в.»: *кар¹тофл’і бе^с:ала* ‘картопля без сала’ (8).

3. «Дієслово + іменник» – за такою моделлю побудовані 7 номінативних одиниць (5,8%), а саме: *вари^ли кар¹топл’у* ‘варена картопля’ (4, 6); *жари^ли кар¹топл’у* ‘смажена картопля’ (5, 9); *жари^ли кар¹топл’у б’іл’шими кусочками* ‘смажена картопля великими кусочками’ (3); *зажарували кар¹топл’у* ‘смажена картопля’ (4); *пикли кар¹топл’у* ‘запечена

картопля' (6); *то¹лочи́ли кар¹топл'у* 'толожена картопля' (13); *ту¹шили кар¹топл'у* 'тушкована картопля' (5).

4. «Іменник + прикметник + прийменник + іменник» – така модель представлена з 5 номінативних одиниць (4,2%), зокрема: *кар¹топл'а ва¹рина у¹ лушпаї¹ ках* 'варена картопля' (15); *кар¹топл'а пе¹чена на во¹гні* 'запечена картопля' (5); *кар¹топл'а ту¹ши^ена в рукав'і* 'тушкована картопля' (16); *кар¹тофл'і ту¹шині з ри¹бойу з гри¹ами з м'асом* 'тушкована картопля з рибою, з грибами та м'ясом' (7); *кот¹лети картоп¹л'ані з м'йасом* 'картопляники з м'ясом' (10).

З-поміж різновидів словотвірного способу вдалося зафіксувати номінативних одиниць, що утворені лише суфіксальним способом. За допомогою суфіксів утворено 9 назв (7,5%), а саме:

-ан + *ик(и)*: *бара¹бол'аники* 'картопляники' (6, 11, 14);

-ник: *бара¹болники* 'картопляники' (5-6, 13-14, 16);

-нц(і): *картоп¹л'анц'і* 'картопляники' (2);

-чик(и): *б¹линчики* 'картопляники' (11, 13); *де^{1u}рун'чики* 'картопляники' (10); *м¹лин'чи^еки* 'картопляники' (10);

-шк(а): *п'у¹решка* 'картопляне пюре' (7, 9, 12); *пйу¹решка* 'картопляне пюре' (5);

-ш + *ечк(а)*: *п'йурешечка* 'картопляне пюре' (14).

Отже, під час дослідження було детально розглянуто способи номінації усіх зафіксованих назв страв з картоплі в говірках Вінниччини, серед яких представлено усі три способи номінації (синтаксичний, лексичний та словотвірний). Найбільш поширеним способом є синтаксичний, адже було виявлено 86 номінативних одиниць (71,6%) з 120 зафіксованих. Усі номени можна поділити на 4 категорії за способом номінації, в основі яких можна простежити спільні риси назв, які побудовані за такими схематичними моделями: «іменник + прикметник / дієприкметник», «іменник + прийменник + іменник», «дієслово + іменник» та «іменник +

прикметник + прийменник + іменник». Рідше назви були утворені лексичним способом (22 номінативних одиниць) та словотвірним, або дериваційним (9 номінативних одиниць), серед яких було представлено лише суфіксальний спосіб, зокрема суфікси *-ан, -ик, -ник, -ни, -чик, -шк, -ечк*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Косых Е. Русская ономазиология: учебное пособие. Барнаул : АлтГПУ, 2016. URL: <http://library.altspu.ru/dc/pdf/kosih2.pdf> (дата звернення: 27.10.2021).

2. Тараненко О.О. Номінація // Українська мова. Енциклопедія / ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ : Українська енциклопедія, 2004. С. 417–419.

3. Тищенко Т. Способи номінації у тваринницькій лексиці східноподільських говірок української мови. *Філологічний часопис*. 2016. Вип. 1. С. 59-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filoljour_2016_1_10 (дата звернення: 27.10.2021).

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

1. с. Новоживотів Вінницького району Вінницької області;
2. с. Безіменне Хмільницького району Вінницької області;
3. с. Чемериське Барського району Вінницької області;
4. смт. Тиврів Тиврівського району Вінницької області;
5. с. Демівка Гайсинського району Вінницької області;
6. с. Велика Мочулка Гайсинського району Вінницької області;
7. с. Рівне Могилів-Подільського району Вінницької області;
8. с. Озаринці Могилів-Подільського району Вінницької області;

9. с. Вербка Гайсинського району Вінницької області;
10. м. Іллінці Вінницького району Вінницької області;
11. смт Кирнасівка Тульчинського району Вінницької області;
12. с. Сосни Літинського району Вінницької області;
13. м. Бершадь Гайсинського району Вінницької області;
14. с. Копіївка Тульчинського району Вінницької області;
15. с. Якубівка Вінницького району Вінницької області;
16. с. Пологи Теплицького району Вінницької області.

Вікторія Волинець (м. Вінниця)

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.

ЗИМОВОВИЙ КАЛЕНДАРНИЙ ЦИКЛ ПОДОЛЯН: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

У побуті українців важливе місце займає календарна обрядовість, що становить складний комплекс свят упродовж усього року. Незважаючи на давність свого походження, яке сягає язичництва, цей вид обрядовості продовжує побутувати і в наш час. Перш за все, вивчення календарної звичаєво-обрядової культури тісно пов'язане з розвитком етнографії в Україні. Традиційні народні свята й обряди, які дійшли до нас з глибини віків, – це справжня духовна скарбниця нашого народу, яка допомагає зрозуміти глибше його історичну самобутність.

До вивчення народного календаря звертались такі українські та вітчизняні дослідники, як Н. Алтарєва [Алтарєва 2002], І. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2020], С. Килимник [Килимник 2004], С. Толстая [Толстая 1999], Н. Хобзей [Хобзей 2002], О. Чебатюк [Чебатюк 2008] та ін.

Український традиційний календар є структурою складною, синтетичною, гетерогенною, багаторівневою й поліфункціональною. Він ділить, регламентує й впорядковує відлік часу. Цілісну структуру народного календаря складає послідовне співвіднесення його ієрархічних одиниць (рік: місяць: тиждень: день: година: мить). Одночасно існує й інше групування одиниць часу: за сезонами, за циклами (природними, місячними, святковими). Його циклічний характер зумовлений постійно повторюваними явищами природи. Поділ року на 365 (366) днів, 4 сезони й 12 місяців привнесений до народного календаря православними святцями, які є своєрідною сіткою координат, суттєвим фактором сакралізації річного циклу свят [Чебатюк 2008: с. 41].

Саме в календарній обрядовості загалом, а в зимовому календарному циклі зокрема, втілились найважливіші риси економічного і соціального життя, психологія та моральні засади багатонаціонального населення України, що формувались протягом багатьох століть і тисячоліть.

Актуальність нашої розвідки зумовлена у необхідності фіксації, збереження і всебічного вивчення явищ традиційної народної духовної культури, зокрема фіксації інформації про зимовий цикл календарних свят.

Метою статті є визначення структури обрядів зимового циклу, з'ясувати історичне коріння та міфологічну основу їх формування, якомога повніше описати і систематизувати лексику у тісному зв'язку з екстралінгвальним планом обряду.

Для реалізації мети ми створили надійну емпіричну базу – аудіозаписи діалектних текстів говірки села Рахни-Лісові Тульчинського району Вінницької області тривалістю 53 хвилини.

Цикл зимових свят розпочинається святом *Анд^р'їя*. Згідно з повір'ям, на Андрія прийнято ворожити, питаючи

своєї долі, у цей кидали чоб'іт через хату, не^уре^упутували вулицю нитками, м'ісили калити, калачики, клали складочку на тар'ілочку/воду клали хто не^уре^уводиў то то була суд'ба то було ўс'о. Мета колективних ворожінь – дізнатися, хто першою вийде заміж. Святкування супроводжується гулянням молоді: спраўл'али Андр'єя зносилис'а ўс'о до одної хати, рихтували вареники, приносили витиўку; бешкетуванням: зн'али ф'іртку з вор'іт. Своєрідним символом свята є калита (калачики так'і – Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл).

Різдвяні свята в українців, зокрема й подолян, є найбільш шанованими. Їх визначальною рисою є сакральність. Вечір напередодні Р'ізд'ва, Св'а^утій^увече^р, є символом народження Ісуса Христа. Усі, хто вірить в Бога, з нетерпінням че^укали^уц'ого^увечера, очікували на сходження першої зірки: колидувати^уначинали коли з'ірка перша зйаўл'алас'а (Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл). Перед вечерею простел'али соломі або с'іно на зе^умл'і, к'вокали. На столі обов'язково повинен горіти вогник – за^упал'ували св'ічку.

Як зазначає С. Килимнюк, свічку на Святий Вечір не можна гасити, бо це символ життя, вона мусить догоріти до кінця. Коли ж хтось випадково погасить свічку, то вірили, що обов'язково в наступному році хтось помре в родині [Килимник 2004: с. 34].

Сакрального значення на Святвечір набуває число 12: було два^унацят ст'рав. Це символізує дванадцять апостолів та кількість місяців у році.

Здавна подоляни дотримуються звичаю при^уносити^увечеру: йшли до ба^убус'і^унесли^увечеру/а^уродичам ше^увишчим^уйа^ук'і там/ну^уку^уми були ў бат'к'іў/ўс'і^унаш'і^ухре^уш'чен'і^уми йшли ўже на першій ден' рано/йшли^унесли^увечеру (Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл.).

До складу «Сонячного кола» зимового циклу свят, входило свято «Щедрого Бога», що пізніше прибрало назву «Маланки», «Щедрівки» [Килимник 2004: с. 114].

Подоляни називають це свято *Маланки*, *Старий Новий рік* або *Вече^р* *кози*. За звичаєм у вечір *Маланки* молоді люди передягалися та бешкетували: *колиски були колис' дит'ач'і/ то до цейі колиски ч'іпл'али звоники а вал'анок/ вал'анки то^д'і були/ вал'анок од'агали ну робили до вал'анки пришивали/ це буде тако йак голова ў кон'а/ пришивали корал'і туди з ко^ж'уха ўр'ізали це волос'а ч'іпл'али йому гриву йак у кон'а/ і це коник називаўс'а хлопец/ од'агаўв'а ў таку форму козака/ переуїазаний буў такою л'ентойу червоному/ ў шапц'і/ така шапка була з червоним тоже/ ўд'ітиї ў к'ім'ел'/ це буў козак// ц'а кал'аска ц'а л'ул'ка в'ін ўлазиў ў ц'у л'ул'ку і ц'а л'ул'ка ў н'ого була туто на бодрах і в'ін цейу л'ул'койу ну ска^к'аў йак кон'а// а буў д'ід була баба буў циган було ўсе/ циган маў при соб'і сажу розведе^н'у маў молоток і маў шч'ітку/ це так здибаў дес'/ наприклад здибали вони те^б'е здибали/ даї коп'ійечку/ не^н' дайеш коп'ійечку вони тебе маст'ат то^б'і капц'і там чи шо сажойу маст'ат/ так було/ глинойу/ от так саме циган і циганка і це ўс'о вони збиралис'а було душ п'ят' тако/ вони йшли ў подв'іра стукали і казали пус^т'іт коника до хати пус^т'іт коника до хати (Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл.). Окрім того, цей вечір називали *Щедрий веч'ір*. Уранці, 14 січня, на Васил'а /рано пос'івали.*

Як і на Андрія, подоляни воро^ж'или тоже/ на *Новий рік*: клали тар'ілку/ йа са^м'а клала/ робила на тар'іц'і тако дв'і палички і так'і йак кладочку робила/ і це клала п'ід голову йак л'агала спати// снитис'а по вин:о було хто те^б'е не^н'ре^н'ве^н'де і ў йаку сторону; лали бумагу/ п'ідпал'ували і ст^н'іна була пуста/ ст^н'іна б'іла/ і тако коло ст^н'іни клали ц'у бумагу ў руках нав'іт' тримали// і тако йак згорит

бу¹мага то по¹казувало чи то ¹шофер ¹буде т¹в'її чо¹ло¹в'їк чи то ¹шо (Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл.).

Свято Йордану, що припадає за новим стилем на 19 січня є заключним у низці зимових свят. Свято Йордану відбувається обов'язково вночі, а й саме освячення води має закінчитися до сходу сонця. Основні ритуали проходили на річці, озері й взагалі на воді [Килимник 2004: с. 145].

Традиційним у подолян є освячення води на Водохреще. Уся вода на сході сонця в цей день вважається свяченою. Сакральна сила води підвищується, якщо при її набиранні і перенесенні в дім дотримуються особливих умов і заборон. Найпершою із таких вимог було ходіння по воду рано – вранці до сходу сонця.

Освячену на Водохреще воду жителі Поділля вважають найбільш здоровою, цілющою, здатною захистити від хвороб і нечистої сили: *ор¹данск¹'ї св¹ата св¹атилас¹'а ц¹'а во¹да/ ¹дуже ¹в'їрили бо це Спа¹с'їтел' в цей ден' св¹'атиус¹'а Г¹сус Хри¹стос//* (Липівська Г. М., 1935 р.н., освіта – 7 кл.).

Кутю, що приготована на Святвечір перед Водохрещем, подоляни називають *П'їсна* або *Голодна*.

Назву «Голодна кутя», на думку деяких етнографів, одержано від того, що на цю вечерю не закликають «лихі сили», вони мучили бути голодні, щоб ніколи не приходили в господарство [Алтарєва 220: с. 137].

Подоляни назви *П'їсна* або *Голодна* пов'язують із додаванням або навпаки відсутністю певних інгредієнтів: *го¹лодна бо ў¹н'уїу ни ¹сахару не ки¹дали во¹дичка і од¹на ку¹т'а* (Шелінговська М.Ф., 1941 р.н., освіта – 7 кл.).

Проаналізувавши цикл зимових традиційних свят подолян, виділяємо такі вербальні компоненти:

а) назви свят обрядового комплексу: *Св¹'атий ¹вече¹р, Р'їзд¹во, Ва¹сил'а, Ст¹арий ¹Новий р'їк, Во¹дох¹решча, Ш¹чедрий ¹веч'їр, Ар¹дан'с'к'ї св¹'ата;*

б) назви виконавців обряду: ха¹з'айка, кол'адни¹ки, х¹лопц'і, д'іу¹чатка, р¹одич'і, д'ад'к, т'ітка,ку¹ми, гост'і, у¹мериш'і;

в) назви реалій обряду: д'ідух, со¹лома, з'ірка, звиз¹да, з¹воники, йа¹лінка;

г) назви обрядових страв: ку¹т'а, ба¹гата ку¹т'а (з ма¹ком з гор'іхами – Шелінговська М.Ф.), п'існа ку¹т'а, холо¹дец', м¹н'асо, риба, ва¹реники з слив¹ками, ва¹реники з ка¹пустою, блин¹ц'і, кала¹ч'і, пир'іж^{III}ки, слив¹ки ва¹рен'і;

д) назви обрядових ритуальних дій: у¹ста¹вали р¹ано, йшли у¹ церкву, кал'аду¹вали, кала¹ча да¹вали, при¹носили ве^{II}черу, шче¹дру¹вали, маланку¹вали, пос'і¹вайут, несли ве^{II}черу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алтарєва Н. Номінативна лексика в середовищі українського обрядового гіпертексту : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Одеса, 2002. 16 с.

2. Горофянюк И. Архаические народные обряды и верования украинцев Подолья как источник реконструкции древней культуры славян. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2020. Vol. XXVIII. С. 48–56. URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/120336 (дата звернення: 17.01.2022).

3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Т1 (Зимовий цикл). Київ, 2004.

4. Толстая С.М. Календарь народный. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*: в 5-ти т. / Под ред. Н. И. Толстого. Москва, 1999. Т. 2. С. 442–446.

5. Хобзей Н. Лексика календарної обрядовості в українських говірках Мараморощини і Сучавщини на тлі гуцульських говірок. *Rozprawy slawistyczne. T. 19. Z dialektologii slowianskiej*. Lublin, 2002. С. 143–155.

6. Чебатюк О. Народний календар у традиційній картині світу українців. *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 6. С. 41–45.

*Софія Гладка (м. Хмельницький)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Торчинський М. М.*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОХОДЖЕННЯ І ЗНАЧЕННЯ ПРИЗВИЩ ТА ІМЕН УЧИТЕЛІВ ЖЕНИШКОВЕЦЬКОЇ ЗОШ І-ІІІ ст. ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

В основу статті покладено дослідження прізвищ та імен моїх учителів школи, у якій я навчалась з 1-го по 9-ий клас. Це Женишковецька ЗОШ І—ІІІ ступенів Віньковецького району Хмельницької області. Як відомо, прізвище – це частина власної назви особи, також це є мовним знаком, завдяки якому ми можемо відрізнити одну людину від іншої, називаємо родини та сім'ї. Історія говорить, що у ХІХ ст. перше і головне значення цього слова було "сім'я", "сімейство", а також "рід", "коліно", "покоління". Логічно, що на формування того чи іншого прізвища вплинули певні звичаї та традиції народу, його історія та культура. Наприклад, слов'яни називали своїх дітей в честь природних явищ, через ознаки зовнішності чи таланту дитини: хлопчик з іменем Рудак, скоріш за все, був рудим, тому батьки так його назвали, або Божен – гадаю, дитина була дуже бажаною і очікуваною, тож носила таке ім'я.

Досліджували походження прізвищ та імен І. Я. Франко [Франко 1906], М. Л. Худаш «З історії української антропонімії» [Худаш 1977], Л. Т. Масенко «Українські імена і прізвища» [Масенко 1990], Ю. К. Редько «Сучасні українські

прізвища» [Редько 1966] та багато інших. Зокрема, І. Я. Франко розглядає в своїй праці «Причинки до української ономастики» [Франко 1906: с. 195] три архаїчних типи українських прізвищ: 1) у формі род. відм. одн. (*Кривого*); 2) *Процев'я, Романча*; 3) прізвища, утворені від другого типу у формі род. відм. мн. (*Процев'ят, Романчат*). Матеріал для свого дослідження І. Я. Франко черпав з документів і судових актів XVI- XVII ст. і прийшов до висновку, що прізвища цих трьох типів були пов'язані з організацією давнього землеволодіння, а саме з так званими дворищами. Також Ю. К. Редько у своїй книзі «Сучасні українські прізвища» [Редько 1966] розглядає виникнення, словотвір і поширення сучасних українських прізвищ.

Згадавши своїх учителів, я виокремила такі імена та прізвища як: *Пиріжок Ілона, Крисак Михайло, Паюк Світлана, Громов Володимир, Бойко Лариса*.

Отже, прізвище *Пиріжок* має 579 носіїв (Рідні прізвища...), очевидно, утворилося від слова «пиріг», а згодом додано суфікс *-ок*. Такий суфікс характерний для української мови та українських прізвищ. Наприклад, *Козачок, Горячок, Гаврилок* тощо. Щодо давніх носії цього прізвища, то у 17 столітті був запорізький козак *Пирожокъ*, також козак Чигиринського полку *Пархом Пиругъ*. Прізвище *Пиріжок* найчастіше зустрічається на Поділлі. В архівному документі, наприклад, згадано «селянин подільський *Василь Пирожек*» (1661). Але згодом це мирське ім'я набуло більш характерного для української мови суфіуса *-ок*. На мою думку, люди, які носили це прізвище, були причетні до приготування пирогів, можливо, вони були пекарями і основне, що вони робили – це випічка смачних пиріжків. Можу висунути й другу версію: «пиріжок» могло бути спочатку як прізвиськом для людей, які мали пишну красу, великі рум'яні щоки, які нагадували

пиріжки, і тому люди називали таких людей «пиріжками», а згодом прізвисько переросло в прізвище.

Ім'я *Ілона* походить від грецького імені *Олена*. Стало популярним після запровадження християнства завдяки культу Святої Олени. Також дівчаток почали називати *Ілонками* завдяки ніжній та романтичній історії про красуню Єлену з Трої.

Прізвище *Крисак* має 393 носіїв (Рідні прізвища...) і вживане найчастіше на Волині. На мою думку, воно походить від назви істоти роду гризунів, яка російською звучить «крыса» і додано суфікс *-к*. Можливо, люди, які носили це прізвище, були винищувачами істот даного виду, тому через це отримали таке прізвисько, а пізніше воно стало прізвищем. Також, «крисаком» могла бути людина, яка мала дуже гострі зуби, схожі на зуби щура.

Чоловіче ім'я *Семен* має давньоєврейські корені й походить від «Шимон». В англійському варіанті звучатиме як *Саймон*. Значення цього імені – «почутий Богом». Якщо взяти до уваги значення цього імені, гадаю, людина яка носила це ім'я перешіптувалась з Богом, і мала дар говорити із Всевишнім.

Прізвище *Паюк* відоме в Білорусі, а також у західних областях України, і, очевидно, означає приналежність до когось, як наприклад: син Власа – Власюк. Відомо, що у XIV столітті, в Україні на Заході, прізвища на *-ук*, *-юк*, набрали популярності. У наші часи такого типу прізвища також дуже популярні. Наприклад, у моєму колі знайомих є подруга *Петричук*, сестра *Щебетюк*, однокласниця *Пархонюк*, подруга дитинства *Ткачук*.

Історія говорить, що ім'я *Світлана* вперше було згадане у творі О. Востокова «Світлана та Мстислав». Я вважаю, що Світланками називали дівчаток із світлими ясними очима і

сліпучою посмішкою, які своєю присутністю ніби освітлювали все навколо і дарували позитивний настрій.

Популярне російське прізвище *Громов* походить від прізвиська *Грім*. Так на Русі називали людину, яка голосно говорить, або ж гучно співає: від «гуркотіти» – «кидати з шумом, тріском, перекидати», «стукати, шуміти». Також є гіпотеза, за якою прізвище *Громов* могло походити від мирського імені *Грім*, адже наші пращури любили давати немовляті ім'я залежно від того, яка погода стояла на дворі в годину його народження: чи йшов дощ, світило сонце, гримів грім або була хуртовина. Я належу до родини Громових, і моя мама розповідала, що так називали людей, які не бояться грому.

Володимир – ім'я, яке бере початок з часів давніх слов'ян. Значення цього імені – «той, хто володіє світом». На моє переконання, чоловіки, яких нагороджували таким іменем, були чудовими лідерами, вміли ми керівниками та відданими своїй справі.

Прізвище *Бойко* носять 83195 осіб (Рідні прізвища...), які мешкають найчастіше на Галичині. З моєї точки зору, *Бойко* – це той, кого бояться. Напевно, це була велика сильна людина, яка була схожа на богатиря. Найпопулярнішою версією походження цього прізвища є те, що *Бойко* походить від етноніму *бойки* – етнографічна група українців, що живуть на північних і південних схилах Карпат (Бойківщина).

Лариса – з латинської означає «чайка», воно походить від назви грецького міста *Лариса*. На мій погляд, таким іменем називали дівчаток, які цінували особистий простір, і хотіли бути вільними, наче чайка.

Отже, роздумувати і висувати гіпотези щодо походження і значення того чи того імені та прізвища можна довго, адже кожен сприймає по-своєму. Хтось скаже, що *Володимир* – це людина, яка дуже мирна і дружелюбна, спираючись на

частинку «мир» в імені, я, до прикладу, схильюсь до версії, що це була велична та могутня людина. Але жодна з цих гіпотез не затьмарює справжньої краси імені чи прізвища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Масенко Л. Т. Українські імена та прізвища. Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1990. 48 с.
2. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наук. думка, 1966. 217 с.
3. Франко І. Я. Причинки до української ономастики. Львів, 1906. 218 с.
4. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 236 с.
5. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів : Світ. 2005. 704 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Рідні прізвища. Дослідження родоводу України. URL: <https://ridni.org/> (дата звернення: 27.01.2022).

*Юлія Гудзовська (м. Жмеринка Вінницької обл.)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Павликівська Н. М.*

ЕРГОНІМИ МІСТА ЖМЕРИНКИ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ

Ономастикон є потужним фрагментом як національно-мовної картини світу етносів, так і частиною їх соціокультурного простору, єдиного для всього мовного колективу й водночас індивідуального для окремого його представника. Соціокультурний простір – це «матеріально-

духовний конструкт», який складається з комунікативного процесу, що зумовлює передавання знань зі сфери колективної культури в індивідуально-культурну і є необхідним ресурсом для існування середовища проживання людини та виконання всіх видів її діяльності. Значну частину соціокультурного простору становлять назви закладів харчування, які входять до такої групи онімів, як ергоніми, відображаючи національно-культурні тенденції ономастичної номінації загалом.

Ономастика має розділи, які традиційно виділяються відповідно до категорій власних імен: топоніміка вивчає власні імена географічних об'єктів, антропоніміка – власні імена людей, космоніміка – найменування зон космічного простору – сузір'їв, галактик як наукових, так і народних, астроніміка – назви космічних об'єктів або окремих небесних світил, зооніміка – власні імена тварин, їх клички, хрематоніміка – власні імена предметів матеріальної культури, теоніміка – власні імена богів і божеств будь-якого пантеону, карабоніміка – власні імена кораблів, суден і катерів, ергоніміка – найменування ділових об'єднань людей (емпороніми – назви магазинів, фірмоніми – назви фірм, назви перукарень, барів, кав'ярень, більярдних клубів, благодійних організацій тощо), прагматоніміка – найменування товарів та інших результатів практичної діяльності людей (парфумоніми – назви парфумерної продукції, ароматів, чоконіми – назви шоколадної продукції тощо) [Белей 2012: 4].

Ми у своєму дослідженні будемо оперувати терміном «ергонім», спираючись на визначення Д. Г. Бучка та Н. В. Ткачової, де ергонім – це «власне ім'я ділового об'єкта, у тому числі союзу, організації, установи, корпорації, підприємства, суспільства, закладу, гуртка» (грец. «праця», «діяльність» + «онім») [Бучко 2012: 151].

Потрібно зауважити, що вже сьогодні ергонімні номінації вирізняються семантичним і структурним розмахом.

Природно, що такий розвиток подій викликає інтерес дослідників до цього виду пропріальної лексики і зумовлює актуальність дослідження ергонімів як невід'ємної складової частини сучасної української лексики, оскільки вони свідчать і про мовну особистість окремого номінатора, і про мовне середовище міста загалом. Вказана лексика відображає зміни, котрі проходили і проходять у суспільстві. Як наслідок змін у політичній, економічній і соціальній сфері, на зміну старим назвам міських об'єктів прийшли нові, що відповідають сучасним потребам. В ергонімах почало виявлятися творче начало, оскільки назва підприємства є одним з факторів залучення клієнтів і засобом виділення його (підприємства) серед інших.

Помітне місце серед ергонімів міста Жмеринки займають багатослівні назви, тобто у формі словосполучень, а іноді й речень. Н. Кутуза утворення ергонімів на основі вільних сполучень слів відносить до лексико-синтаксичного способу [Кутуза 2003: 43], вважаючи, що вони часто подібні до звичайних словосполучень і «відрізняються від апелятивних сполучень лише за функцією: виділяють індивідуальний об'єкт з ряду однорідних [Кутуза 2003: 21]. А на думку М. Цілиної, багатослівні найменування надають більші можливості для характеристики об'єкта номінації як з боку емоційного впливу на споживача, так і з боку раціональної мотивації, хоч і програють однослівним у компактності форми [Цілина 2006: 115].

Наші спостереження вказують, що найчастіше серед багатослівних ергонімів міста Жмеринки трапляються двослівні утворення (*два іменники, іменник і прикметник, іменник і займенник тощо*). Значно рідше номінанти вдаються до більш складних конструкцій. Найбільш часто серед ергонімів м. Жмеринки трапляються дві продуктивні моделі – *прикметник + іменник та іменник + іменник*.

Переважають назви, виражені метафоричним словосполученням *прикметник + іменник*. Більш популярним є конструкція, за якою першим у словосполученні є прикметник (наприклад: *«Ювелірна фантазія», «Європейські товари», «Універсальна страхова компанія»* тощо). Словосполучення, що розпочинаються з іменника, трапляються рідше, і, здебільшого, це конструкції, що складаються з трьох і більше слів (наприклад, *магазин «Дім. Сад. Город», «Салон швейних послуг», «Аптека доброго дня»* та ін.).

Нерідко до основної функції прикметника (вираження ознаки) номінатори додають функцію оцінки, наголошуючи на якості послуг чи продукції (магазини *«Престижні підлоги»* та *«Цікаві смаколики»*). Колірні прикметники, зокрема ті, що своїм виникненням пов'язані з дорогоцінними металами (золото, срібло) також знаходять своє застосування: *«Золотий ключик», «Золоте яблуко», «Золотий вік»*. Використовують й інші атрибутивні словосполучення, що мають навіювати враження про надійність, упевненість, міцний історичний фундамент фірми чи закладу: *«Гостинний двір», «Стара підкова», «Козацька дорога»* тощо.

Ергоніми-словосполучення за своєю структурою можна поділити на:

1) іменник, що передує прикметнику: *магазин «Галя Балувана», «Послуги будівельної техніки», «Салон швейних послуг», «Служба похоронних послуг», «Студія нігтьового дизайну», магазин «Центр ритуальних послуг», «Центр туристичної інформації»;*

2) прикметник, що передує іменнику: *«Адвокатське бюро Л. Драчевської», «Архівний відділ Жмеринської міської ради», ресторан «Козацька хата», магазин «Весела кулька», магазин «Червоний маркет», магазин «Родюче поле»,*

ювелірний магазин «Золотий вік», магазин «Сучасні стелі», «Жмеринський будинок культури»;

3) іменник+іменник (інколи – іменник+іменник+іменник): мережа магазинів «Фрукти і овочі», автомагазин «Автозапчастини до бусів», магазин «Аква сервіс Аляска», кафе «Бонус плюс», магазин «Салон тканин», магазин «Світ кераміки», магазин «Світ чаю», «Студія манікюру Альони Глови», магазин «Топ шина», стоматологічний кабінет «Антон і Олеся»;

4) займенник + іменник: сервісний центр «Ваш майстер», магазин годинників «Свій час»;

5) числівник+іменник: магазин «4 сезони», спортивний клуб «2do».

6) частотними є прийменниково-відмінкові конструкції (дво- та трикомпонентні):

- прийменник у + антропонім: магазин «У Максима», кафе «У Людимили»;

- прийменники у, до, біля + апелятив: магазин «У тата», перукарня «Біля вокзалу»;

7) інколи ергонімом може бути й речення, найчастіше у формі традиційного побажання: аптеки «Бажаємо здоров'я». Як зазначає Н. Лесовець, в цьому випадку відбувається згортання пропозиції, специфікою ергоніма стає те, що в ролі індивідуалізувальної назви виступає ціле речення чи його частина [Лесовець 2007: 101].

Отже, ергоніми є невід'ємними компонентами онімної системи, що засвідчує наявність спільних ознак із власними назвами. Дослідження ергоніміконів виконане у руслі когнітивної ономастики, пріоритетним завданням якої є вивчення відображення власних назв у ментальній свідомості носіїв певної мови. Ергоніми можуть чимало розповісти про історію та культуру країни чи міста, колективні стереотипи, а також про сучасний стан суспільства. Вони свідчать і про

мовну особистість окремого номінатора, і про мовне середовище загалом. Якщо надане ім'я банальне і не має яскраво вираженої індивідуальності, воно, як правило, не викликає емоцій у споживача і, як наслідок, не запам'ятовується. Розробник назви закладу повинен добре розуміти, що продукт його творчості є передусім повідомленням, яке подає мінімальну інформацію про об'єкт. Можемо висновкувати, що за структурою ергонімікон м. Жмеринки надзвичайно різноманітний, перебуває в стані постійного оновлення, що й зумовлює перспективу подальшого дослідження, зокрема комплексного дослідження ергонімів міста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі назв підприємств Закарпатської обл.): автореф. дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Львів, 2000. 17 с.
2. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Словник української ономастичної термінології. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
3. Кутуза Н. В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси): дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Одеса, 2003. 214 с.
4. Лесовець Н. М. Ергонімія м. Луганська: структурно-семантичний і соціально-функціональний аспекти: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Луганськ, 2007. 295 с.
5. Цілина М. М. Ергоніми м. Києва: структура, семантика, функціонування: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2006. 243 с.

Софія Дика (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.

ОБРЯДОВІ СТРАВИ ПОДОЛЯН НА РІЗДВО: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Важливим питанням сьогодення залишається взаємозв'язок мови з народом, його етнічними особливостями, духовним надбанням та менталітетом. Саме етнолінгвістика займається вивченням взаємодії та взаємовпливу культури народу і мови. Етнолінгвістика як наука відграє велику роль у дослідженні духовного й матеріального надбань народу, що знаходять своє відображення в неоціненних діалектологічних матеріалах і не тільки.

Актуальність роботи обумовлена, по-перше, недостатнім етнолінгвістичним вивченням лексики, пов'язаної з обрядовими стравами подолян, по-друге, потребою поповнити науковий обіг обрядовою говірковою лексикою, що дозволить повніше пізнати мовну картину подолян зокрема та українців в цілому.

На сьогодні дослідження лексики цієї тематичної групи відбувалось у східнополіських (Є. Турчин «Назви їжі на Східному Поліссі»), східностепових (Н. Загнітко «Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини») та буковинських (Л. Борис «Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках») говірках [Різник 2017: 1].

Метою нашої розвідки є аналіз інформації про традиції, звичаї, обряди та заборони, пов'язані з святкуванням Різдва, що зафіксована в діалектних текстах про обрядові страви подолян.

Емпіричною базою є записи говіркового мовлення з 12 н.п.п. Вінницької області, зроблені студентами-філологами на діалектологічній практиці 2020-2021 р.н.:

1. Безіменне Хмільницького району
2. Бершадь Гайсинського району
3. Вербка Гайсинського району
4. Демівка Гайсинського району
5. Калинівка Хмільницького району
6. Лугова Гайсинського району
7. Мізяківські Хутори Стрижавської ТГ
8. Озаринці Могилів-Подільського району
9. Рахни-Лісові Тульчинського району
10. Рівне Могилів-Подільського району
11. Тростянець Могилів-Подільського району
12. Чемириське Барського району.

Загальна кількість лексем на позначення обрядових страв – 327 номінативних одиниць з їхніми 485 варіантами.

Я виявилось, найбільш вживані назви страв (засвідчені в 8–11 н.пп.), які готують подоляни на Різдво та Святвечір – *ку'т'а* (11 н.пп.) *ва'реники с / з ка'пустойу* (9 н.пп.), *голуб'ц'і / го'луб'ц'і / голуп'ц'і / го'луп'ц'і* (8 н.пп.), *уз'вар* (8 н.пп.), *'риба* (8 н.пп.).

У всіх обстежених населених пунктах на Святвечір готують кутю. У діалектних текстах натрапляємо на інформацію про особливості приготування та споживання куті: *Ку'т'а обо'йма'зково по'вин:а 'бути // (6). Це ми ўс'і 'знайемо ку'т'у йак ха'з'айка ну та голоу'не шо там їде / пше'ниц'а пше'ниц'а чо го'тоу'л'ат пше'ниц'у ти ко'лис' розди'л'алас' 'зерна пше'ниц'і / 'бачила 'мат'ір 'Божу з ди'тинойу / йак і'де 'зерна ўк'ін'ц'і 'зерна / 'мама три'має та'ко ди'тину / на ру'ках о'брати ўн'і'ман'їє ... от в'із'ми пше'ничку о'дну і поди'вис' / йа 'тожи ни 'знала ме'н'і 'бапка пока'зала ше ў 'д'ецтв'і // (11). Ку'т'у готували 'значит' ку'т'а в нас йе /е...е/ ми ку'пл'айемо го'тову /е...е/ з пше'ниц'і і в 'горшчику 'горшчик по'винен 'бути но'вен'кїй 'купленїй і про'мили пше'ничку на н'їч ми йї'її намо'чили во'на по...*

по'мокла в во'дичці і і 'рано ми в п'іч'і 'ставимо і 'вари'мо кут'у кут'а к'і'пит' 'гарно ми до 'нейі 'дивимос'а коли во'на зва'рилас'а ми йі'йі бе'ремо і 'ставимо на 'покут':у це на Р'із'дво і 'д'іти 'кажуть не'семо кут'у на 'покут':у кво кво кво ро'д'іц'а кур'чатка чу'бат'і шта'нат'і / е...е / по'ставили кут'у // (7). На Р'із'дво го'ту'вали тради'ц'ійно це була / обов'яз'ково кут'а го'ту'вали / ... 'їдома була в нас та'ка 'ступна ме'та'лева / і з / во'на 'зроблена була з 'г'іл'зи сна'р'аду / да і / при'мочували 'трошки пше'ниці'у шоп во'на та'ка поб'ризували во'дойу 'спригорошчу пше'ниці' і ки'дали ту'ди в ту 'ступу і та'ким то'ука'чем йі'йі там 'били і во'на обшу'л'охувалас'а о'ц'а 'шк'ірка ти'пер ни'має та'кої потреби бо во'на прода'йец'а / кут'а опил'і'фована вже пше'ниці'а 'зн'ата верх'н'а 'шк'ірка / хоча та 'шк'ірка во'на 'дуже ко'рисна / от ми йі'йі ни 'йіли ту 'шк'ірку а / 'брали зби'рали ото 'їсе / про'сушували йі'йі опил'і'охували / на риши'т'і прос'і'вали / і ото шо зали'шалос' о'це опил'і'охане / обов'яз'ково йо'го збир'і'гали і йак ко'рова 'їтелиці'а / то ро'били ко'ров'і з 'н'ого 'п'їло це 'дуже 'було / ну шоп ко'рова 'тоже в'ід'чула о'ц'у смако'ту та шей з Р'із'д'ва / ну це 'їже йа це про 'інше // (2).

Отож у наведених текстах фіксуємо вірування подолян про те, що кутю треба варити в новому горщику ('горшчику 'горшчик по'винен 'бути но'вен'кий 'куплений), ставити на найчільнішому місці в хаті (не'семо кут'у на 'покут':у), не викидалася навіть шолуха з пшениці, з якої варили кутю (йак ко'рова 'їтелиці'а / то ро'били ко'ров'і з 'н'ого 'п'їло).

Оскільки кутю традиційно готують із пшеничного зерна, то в говірці села Рівне Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл. засвідчено й паралельну назву страви – пше'ниці'а: У нас тке було /ска'зали Отче''наш / і та'то з ма'мойу ку'шайут пше''ниці'у сампе'рет / а то'д'і ми почи'найемо 'йісти //.

Середньовживані назви страв (засвідчені в 4–7 н.пп.), які готують подоляни на Різдво та Святвечір, зафіксовані в аналізованих текстах – це *ва'рени^еки* (5 н.пп.), *ва'реники з / с кар'топл'ами / кар'тошкою / кар'топлейоу / бара'бол'ойоу* (7 н.пп.), *ва'реники з слиў'ками* (5 н.пп.), *ка'пуста* (5 н.пп.), *холо'дець / хо'лодне* (5 н.пп.), *вен'ігрет / в'ін'іг'р'ет / ве^н'іг'рет / вин'іг'рет* (4 н.пп.), *кот'лети / ка'тл'ети* (5 н.пп.), *коўба'са* (4 н.пп.), *гри'би* (4 н.пп.), *м'н'асо, м'йасо 'тушане, 'м н'асо за'печене* (4 н.пп.).

Отож, на позначення 10 страв (вареники з картоплею, вареники з сливками, капуста, холодець, венігрет, котлети, картопля, ковбаса, гриби та м'ясо) у досліджуваних говірках зафіксовано 20 назв із їх варіантами.

Рідковживані назви страв (засвідчені в 1–3 н.пп.), які готують подоляни на Різдво та Святвечір, – *ка'пуста 'тушана* (3 н.пп.), *боршч* (3 н.пп.), *ва'реники з 'вишн'ами* (3 н.пп.), *млин'ц'і* (3 н.пп.), *ол'і'вйе* (3 н.пп.), *з пшо'на го'луб^н'ц'і, голу'бц'і з пшо'ном* (2 н.пп.), *п'іс'н'і го'луб'ц'і / 'голуц'і* (2 н.пп.), *ка'пуста с ква'солейоу* (2 н.пп.), *п'існий 'борщ* (2 н.пп.), *'йушка* (2 н.пп.), *диру'ни* (2 н.пп.), *ки'с'іл' / к'іс'ел'* (2 н.пп.), *пиро'ги* (2 н.пп.), *капу'сн'ак* (2 н.пп.), *'куратина* (2 н.пп.), *слиў'ки* (2 н.пп.), *'банка* (2 н.пп.), *карто'фл'аники* (2 н.пп.), *кала'ч'і* (2 н.пп.), *залиў'не з 'риби, холо'дець 'рибний, холо'дець з 'риби* (2 н.пп.), *фа'сол'ка* (2 н.пп.), *б'л'іни* (2 н.пп.), *'каша* (2 н.пп.), *ва'реники з йаг'ід'ми* (2 н.пп.), *ка'пуста з м'йасом* (1 н.пп.), *ка'пуста 'кисла* (1 н.пп.), *ка'пуста 'туше^н'на з гри'бами з по'р'ібрам* (1 н.пп.), *'смажена ка'пуста* (1 н.пп.), *'риба 'жарина / 'риба 'жарана / 'жарена 'рибка* (1 н.пп.), *'риба в ово'шчах / 'рибка з ово'чами* (1 н.пп.), *'рибйача 'йушка, 'йушка з 'риби* (1 н.пп.), *ва'реники с че'решн'ами* (1 н.пп.), *о'ладки* (1 н.пп.), *'мачанка з 'риби* (1 н.пп.), *'мачанка з гуп* (1 н.пп.), *ва'реники с фа'сол'ами* (1 н.пп.), *ва'реники з нагу'том* (1 н.пп.), *пампуш'ки* (1 н.пп.), *сал'т'і'сон* (1 н.пп.), *ва'реники з гри'бами* (1 н.пп.), *пшо'но з*

гри'бами (1 н.пп.), ро'галики (1 н.пп.), с'трудел'і (1 н.пп.), рул'єти (1 н.пп.), суп з 'вушками (1 н.пп.), одб'іўн'і (1 н.пп.), жар'койе (1 н.пп.), клубик (1 н.пп.), пир'іж'ки (1 н.пп.), биточки (1 н.пп.), са'лати (1 н.пп.), 'стегна (1 н.пп.), ту'шонка (1 н.пп.), гре'чана 'каша (1 н.пп.), галуш'ки (1 н.пп.), 'йушка п'ід'бита (1 н.пп.), 'йушка з гри'бами (1 н.пп.), ка'бак (1 н.пп.), ва'реники с: 'сушеними 'грушами (1 н.пп.), п'і'сн'і ва'ренички (1 н.пп.), го'рох (1 н.пп.), хл'іп з кни'шом (1 н.пп.), пир'іж'ки з гре'чаною 'кашою (1 н.пп.), коло'туха (1 н.пп.), пир'іж'ки з со'лодкою 'кашою пшо'н'аною (1 н.пп.), 'шуба (1 н.пп.), ва'реники з 'маком (1 н.пп.), п'і'сн'і голу'бц'і з пшо'ном з часни'ком, голу'бц'і п'і'сні з пшо'ном (1 н.пп.), голу'бц'і на ол'ійов'і (1 н.пп.), кар'тошка (1 н.пп.), кар'тошка 'варина (1 н.пп.), кар'тошка об'жаре'на (1 н.пп.), кар'топл'а в мун'д'єрах і об'ібрана с ци'бул'кою (1 н.пп.), нал'і'сн'іки (1 н.пп.), мал'і'сн'іки з 'вишн'ою (1 н.пп.), ' бл'інчики 'с:иром (1 н.пп.), вен'і'грет п'і'сний (1 н.пп.).

Отож, на позначення 53 страв (капуста тушкована, борщ, вареники з вишнями, млинці, олів'є, голубці з пшоном, пісні голубці, капуста з квасолею, борщ пісний, юшка, деруни, кисіль, пироги, капуста, куратина, сливки, бапка, картопляники, калачі, заливне з риби, холодець з риби, фасоль, холодне, капуста, каша, риба смажена, риба з овочами, юшка з риби, мачанка з риби, пампушки, сальтисон, пшоно з грибами, рогалики, струделі, рулети, суп з вушками, відбивні, печеня, клубик, пиріжки, биточки, салати, стегна, тушонка, галушки, юшка з грибами, горох, хліб з книшом, колотуха, шуба, картопля, налисники та венігрет пісний) у досліджуваних говірках зафіксовано 88 назв із їх варіантами.

З-поміж зафіксованих нами рідковживаних назв страв є також маловідомі діалектні, зокрема 'мачанка з 'риби, 'мачанка з гуп (10): *Ну а до ст'раў то шо 'було ку'т'а 'мачанка об'в'ас'ково по'вин:а 'бути була з 'риби або з 'ц'ого / з гуп //.*

За Словником української мови, мачанка – страва із сиру та сметани [СУМ т. 4: с. 656.]. За Етимологічним словником української мови, лексема МА́ЧАНКА має неясне походження, це вид коржа, що подається до м'ясних страв. Може бути пов'язане з дієсловом *мачати* (як «корж, який мачають у м'ясну страву») або з іменником *мак* (як первісне «корж з маком») [ЕСУМ т. 3: с. 422]. Отже, академічні загальноукраїнські словники не містять інформації про лексему *мачанка* у такому значенні, яке зафіксоване в подільській говірці.

У говірці м. Бершадь Гайсинського району Вінницької області засвідчено назву страви *к'лубик*: *'Дуже запам'ятала що зап'їкали / а'бо ло'патку а'бо 'клубик /*.

За Словником української мови, КЛУБ – те саме, що стегно́. // Верхня частина ноги, таза (у тварини). [СУМ т. 4: с. 190.]. Отож, клубиком у говірці м. Бершадь Гайсинського району Вінницької області припускаємо, називають запечене стегно поросяти.

У говірці с. Мізяківські Хутори Стрижавської територіальної громади Вінницької області засвідчено назву страви *хл'їп з кни'шом*: *А посере'дин'ї йак ро'били виро'бл'али хл'їб ста'каном та'ко ро'били та'ку 'вийїмку ста'каном і то'д'ї ц'а 'вийїмка йак виро'стала во'но та'ко 'знайеш це була та'ка книш та'кий нази'ваўс'а хл'їб книш це 'несли на ве'черу до ба'т'к'їу до д'їд'їу 'клали ц'у бу'ханку 'хл'їба з цим цєї ну не хл'їб ка'зали а книш / 'клали цєї книш //*.

За Етимологічним словником української мови, лексема КНИШ не має певної етимології, цілком можливо, що це запозичення з грецької мови, це вид білого хліба з загорнутими всередину краями та змазаного салом або олією [ЕСУМ т. 2: с. 474].

У говірці с. Мізяківські Хутори Стрижавської територіальної громади Вінницької області засвідчено назву

страви коло¹туха: Коло¹туха була це ўже ¹йагби ска¹зати на д¹'е¹серт було //.

Назва ця не є рідко вживаною, закріплена вона і в словниках, але з ремаркою «діалектне»: КОЛОТУ́ХА, и, ж., діал. 1. Ряжанка [СУМ т. 4: с. 235]. За Етимологічним словником української мови, колотуха «те.; ряжанка», сир, перемішаний з вершками (вид страви) [ЕСУМ т. 2: с. 523].

Як бачимо, розмаїття обрядових страв, які готують подоляни на Різдво і Святвечір, дуже широке – засвідчено інформацію про 68 страв, хоча інформатори неодноразово наголошують, що обов'язковими є 12 страв на Святвечір: Ну шоб ка¹лач бу¹ // ту ку¹т¹'у накри¹вали та¹ко кала¹чом к¹лали хрест / о // а так ну хто шо м¹'іх при¹думати два¹нац¹'іт¹ цих стра¹ то ¹ї лиш шоб во¹но було ўс¹'о п¹'іс¹'не // шоб було ўс¹'о п¹'іс¹'не // (4). Но стра¹ обов'яз¹ково було два¹нац¹'ат¹ на ст¹іл ¹знай¹у ¹мама ¹клала ¹трошки ¹с¹'іна / це шо ¹Г¹сус наро¹ди¹ўс¹'а / ¹ўстайн¹'і / в // то ¹клали так ¹с¹'іно то¹д¹'і ¹зверху / йак була ¹б¹'іла скатер¹'тина но ста¹ралис¹' шоп во¹на була л¹:а¹на в кож¹'н¹'ій ¹хат¹'і була / ¹клали скатер¹'тину і ни було н¹'і¹йаких тар¹'іло¹чок шо ўс¹'ім роз¹дати ¹ставили ¹страви / була мо¹литва обов'яз¹ково до¹реч¹'і йа й так до ¹ц¹'ого ¹часу / йак накри¹вай¹у ст¹іл на два¹нац¹'ит¹ стра¹у при¹ход¹'ат¹ ¹д¹'іти ¹св¹'ічу ¹св¹'іче¹'чку / мо¹литва обов'яз¹ково / хоч / От¹'чи Наш ўс¹'і ¹знай¹ут¹ / і с¹'і¹даймо до ¹трапези ота¹'ка була / ку¹т¹'а //.

Як бачимо лексема ку¹т¹'а в останньому тексті розширює свою семантику і вживається на позначення святкової вечері загалом.

Крім того, інформатори вказують на те, що заборонялось робити на Різдво та Святвечір: Вс¹'о заборон¹'алос¹' / та¹ке н¹'і ст¹'ірати н¹'ічого та¹кого н¹'із¹'а ро¹бити бо н¹'і ру¹'бати // Та¹ких ро¹б¹'іт¹ йак ф¹'ізичних / то / п¹'ідго¹тоўка була до Р¹'ізд¹'ва ¹треба ¹було при¹братис¹'а ¹треба ¹було наготу¹'вати / але / от ўже шос¹' шоп там ¹р¹'ізати / ко¹лоти / ру¹'бати / в цей

ден' / то то ўже н'і / бо це був Св'ат'веч'ір / ни дозво'л'алос' цих ро'б'іт і л'уди д'уже дот'римувалис' йа пам'я'тайу шо / та'ка на под'в'ір'ї сто'йала г'руша / і во'на чо'гос' перис'тала ро'дити та г'руша / а на була д'ичка ну во'на була д'уже смач'на / і хтос' там ска'заў дл'а / мами чи дл'а тата / шо / в / на Р'ізд'во / ко'ли Св'ат'веч'ір саме 'вз'ати со'киру п'ід'ї'ти і по 'стоўбуров'і пос'тукати / тато хо'т'ів пос'тукати а 'мама 'кае Гос'под' з то'бойу / в'ін кае то йа ж ни 'буду ру'бати йа 'другим 'боком 'обухом пос'тукайу по н'і / 'мама 'кае н'е н'е ни 'треба 'того ро'бити ну 'тато на сво'йему в'ін та'ки й'ї'ї пос'тукаў ну чи в'ід 'того чи ни в'їт 'того чи в'ін пос'тукаў но во'на 'того 'року вже зародила д'уже 'р'асно 'тими гни'личками // (2).

Важливою інформацією є розповідь інформатора з міста Бершадь Гайсинського району Вінницької області щодо відмінностей святкування Святвечора: Ну / ни 'знайу в нас / було так / йа 'думайу шо йїх 'менше і шко'да шо ц'а от та'ка кул'тура / шо ни'ма та'кої / в л'удей бага'т'ох / ни'ма та'кої / в нас 'старших йе та'ка ностал'г'їя за тим бо це д'уховн'їст' 'нашого на'роду це кул'тура це 'спадщина / йо'го 'треба дот'римуватис' / ну нап'риклад в нас на Хмил'нич:ин'і то це на Св'ат'веч'ір 'треба 'було їти обов'яз'ково до 'бабц'ї / во'на / бере'гин'а 'роду / до 'нейї йшли 'т'от'а 'зв'їти ми 'зв'їти ма'л'ї / при'ходили до 'нейї на Св'ат'веч'ір на Ве'черу во'на готу'валас'а ми ше шос' там 'брали і до 'нейї при'ходили / а тут при'їхала с'уди на 'В'їн:ичину а тут на Св'ат'веч'ір н'їкуди 'кажут' ни 'можна їти / а 'бути ўдома з сво'йейу ро'динойу / йа го'тойус' то ж 'д'їти до 'мене їдут' а'ле ми'н'ї 'кажут' то тво'ї 'д'їти а / чу'жих ни 'можна на Св'ат'веч'ір при'мати / ну це 'р'їзн'ї / в'їроспо'в'їдан':а 'р'їзн'ї / кон'фес'її і от йа в:а'жайу шо це 'р'їзне на'думане то'му шчо йак'шо 'ўз'ати в'їдносно ре'л'їг'її / в нас ка'толик'їу / 'при'н'ато на Св'ат'веч'ір накри'вати ст'їл о'тих два'нацят' страў і

*о́бов'яз'ково од'ну та'р'ілку хо'чаб од'ну / ставити а йак'шо в
'мене 'тато ї 'мама ўже по'мерли / то пос'тавити тих дв'і
та'р'ілки ни'хаї во'ни сто'їат' пус'т'і 'начеб во'ни з 'нами
ве'чер'айут а ве'чера за'к'інчилас' с:сто'ла приби'рали ўсе і йа
до 'ц'ого 'часу та і 'робл'у / с:сто'ла все приб'рала а ку'т'у
зали'шайу і лож'ки в н'їй зали'шайу / на ку'т'у / ну пам'їд'тайу
йак 'мама пере'везли ми йї'її с'у'ди с Хмил'нич:ини то тут
та'киї 'подиў був дл'а / су'с'їд'їў / бо 'мама на ве'черу / на
Св'ат'веч'їр ста'ралас' запро'сити ко'гос' іс су'с'їд'їў хто сам
/ хто оди'нокиї / ко'му 'сумно в 'кого от запро'сити шоп на
Св'ат'веч'їр хтос' був а в правос'лавних так ни 'приїн'ато / но
/ но 'мама це ро'била бо в нас ка'зала шо це забо'бони / а 'перша
за ўсе це по'вин:а 'бути йа'кас' 'л'уд'ан'їст' йа'кес'
п'їклу'ван':а йа'кес' / 'рад'їст' 'ўнести ц'її л'уд'ин'ї шоп во'на
приїш'ла / і посп'їлку'валас' з 'нами // (2).*

Отже, у результаті проведення аналізу зібраних діалектологічних текстів, які створювались на основі опитувань про особливості проведення і приготування страв на Різдво та Святвечір, можна зробити висновок, що існує велика варіативність лексики цієї тематичної групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1982–2012.
2. Різник В.П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя : автореф. дис. ... кандидата філолог. наук : 10.02.01 – українська мова. Львів, 2017. 23 с.
3. СУМ – Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

*Анастасія Мазур (м. Умань Черкаської обл.)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Денисюк В. В.*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У ФОРМІ МНОЖИНИ У «ЩОДЕННИКУ» М. ХАНЕНКА

Система відмінкових закінчень прикметника формувалася впродовж багатьох століть. Усталенню тих чи тих форм неабиякою мірою сприяло поширення писемності, а згодом і книгодрукування, граматична обробка літературної мови. Прикметник, який у своєму розвитку пройшов шлях від іменникового означення до сучасного атрибутива, систему закінчень формував під впливом відмінкових форм вказівних займенників **и, ю, ѡ**, що, лексикалізувавшись, стали основним засобом для граматичного узгодження з означуваним іменником.

Досліджуваний «Щоденник» генерального хорунжого Миколи Ханенка (Дневникъ...) не був об'єктом лінгвістичних студій саме в цьому питанні, що й визначає актуальність нашої розвідки, у якій головно зосередимо увагу на відмінкових закінченнях прикметника у формі множини.

Називний – знахідний відмінок. Спільний для східнослов'янських мов процес нівеляції колишніх родових закінчень називного відмінка множини загалом завершився до часу появи перших відомих пам'яток староукраїнської мови. Щодо тотожності закінчень називного і знахідного відмінків множини, то тільки форми чоловічого роду розрізнялися закінченнями **-ии/-и** (наз. відм.) і **-ыѣ/-ѣѣ** (знах. відм.), але вже пам'ятки давньоукраїнської мови дають достовірні факти своєрідного функціонального перерозподілу у вживанні цих відмінкових форм, підтверджують утрату розрізнення називного – знахідного відмінків за наведеними закінченнями. Що ж до староукраїнської мови, то тільки в пам'ятках раннього періоду можна констатувати розрізнення родових

закінчень прикметників чоловічого і середнього роду [Історія... 1978: с. 191]. У зв'язку із взаємодією різних відмінкових форм, що впливали на стабілізацію формотворчого афікса прикметників у називному відмінку множини, у пам'ятках української мови ця словоформа характеризується системою варіантних закінчень. Це, зокрема, такі флексії: а) **-ьи** (**-ии**, **-їи**), б) **-ые** (**-ие**, **-іе**), в) **-ыѣ** (**-иѣ**, **-ѣи**). У досліджуваній пам'ятці засвідчено не весь арсенал таких закінчень. Наведемо приклади для кожної групи:

-ьи (одиничний випадок уживання): ... *въ чемъ отъ мене усмотрѣна неисправность, о томъ отъ мене жъ писано въ полковыи канцеляріи нѣжинскую, кіевскую и переясловскую* (Дневникъ... 1884: с. 134). Про активність закінчення свідчить його вживання в субстантивованих прикметниках, напр.: *Званныи отъ Журмана, обѣдали въ Смолномъ дворцѣ мы трое и швагеръ Александръ Корецкій, а потомъ до него заехали, а Журманъ отъехалъ въ бошой дворецъ съ женою* (Дневникъ... 1884: с. 309); *Умыслне званныи отъ вице-адмирала и кавалера Александра Ивановича Головина обѣдали у него* (Дневникъ... 1884: с. 357);

-ые: *Черезъ слѣдующіе святочные дни розышлось на всякіе домовые и другіе расходы 5 р. 58 к.* (Дневникъ... 1884: с. 34); *За лѣйци (возжи) ременные пароконные 50 к.* (Дневникъ... 1884: с. 39); *Были-же въ той компанії преосвященные архієпископи крутицкій и нижегородскій, архимандриты чудовскій Колетій, іпатскій Платонъ Малиновскій и горицкій Іларіонъ, да Петръ александроневскій и другіе зъ мирскихъ и духовнихъ знатные, которыхъ всѣхъ трактовалъ ради отезду своего въ свою-жъ епархію до Казани преосвященный архієпископъ казанскій Іларіонъ Рогалевскій* (Дневникъ... 1884: с. 55); *Писалъ писма поздравительные новымъ годомъ до старшинъ генеральныхъ и до протчихъ въ Глуховъ* (Дневникъ... 1884: с. 192);

-ыя: *Снѣцару отданы **остальныя** денги 70 к., да за дошки 15 к. (с. 39).*

Уживання цього закінчення в досліджуваній пам'ятці має свою специфіку. Найчастотнішим воно є в контекстах на релігійну тематику, тож можна, з одного боку, говорити про вплив церковнослов'янської писемної традиції, проте з іншого – таке закінчення має семантичне пояснення: в українській мові ще не усталилася семантична кореляція категорії збірності із граматичною категорією числа, що і спостерігаємо в тексті «Щоденника», напр.: *Были въ дворцѣ лѣтнемъ, где церкви во имя **святых** Троицы было посвященіе* (Дневникъ... 1884: с. 53); *При пушечной палбѣ изъ крѣпости и изъ адмиралтейства изволила государиня и великій князь и великая княгиня переехать въ лѣтній дворецъ, и тамъ-же освященіе было новопостроенной церкви во имя **Пресвятых** Троицы* (Дневникъ... 1884: с. 272–273).

Прикметникові основи, що закінчуються на шиплячий або задньоязиковий, мають закінчення **-іе**, напр.: *По службѣ Божой въ церквѣ соборной присягу чинили полковникъ, старшина полковая и **прочіе** чины духовные и **мирскіе*** (Дневникъ... 1884: с. 35); *По обѣдѣ были послы **китайскіе** въ домѣ графа Головкина, отдаючи визиту его сіателству* (Дневникъ... 1884: с. 49); *Зранку былъ у мене откупщикъ сотни погарской Савва Нѣжинцевъ зъ претензією о платежѣ за казаны **василевскіе, городецкіе** и за нѣкоторые шинки и о прочемъ, и обѣдалъ у мене* (Дневникъ... 1884: с. 164); *Сего-жъ числа помянутые **свѣжіе** и **сухіе** яблоки и дулѣ, соль и вялая рыба, сомъ, коропъ и ляцъ, отпущены до Товкачовки при Качановскому и при Гаврилу Емченку* (Дневникъ... 1884: с. 235) та ін.

У «Щоденнику» натрапляємо на цікавий контекст, де є спроба тлумачення незрозумілого слова (очевидно, йдеться про тогочасний малоосвічений люд Санкт-Петербурга), де

запозичений з польської мови атрибутив має закінчення **-ые**, тоді як питомий – **-ья**: ... *онъ же привезъ дробъ и порохъ, фарбованные (подкрашенныя) куници и прочее* (Дневникъ... 1884: с. 149).

Отже, варіантні закінчення прикметників у називному – знахідному відмінках множини виступають з різною послідовністю в досліджуваній пам'ятці. При загальній тенденції до поширення форм на **-ьи/-ии** в окремих випадках виявляється повна перевага закінчень **-ые/-ие** в зазначених відмінкових формах. Уніфікація прикметникових закінчень називного – знахідного відмінків множини завершилася появою новітніх стягнених форм із закінченнями **-ы, -и, -ѣ**, не зафіксованих у досліджуваному «Щоденнику».

Родовий – місцевий відмінки. Пам'ятки української мови послідовно відображають східнослов'янські прикметникові форми родового – місцевого відмінків множини із закінченнями **-ых(ъ), -их(ь)** [Історія... 1978: с. 193]. Микола Ханенко активно послуговується формами родового – місцевого відмінків множини, відображаючи поширену в тогочасній українській мові тенденцію до таких флексій. Аналізуючи валентність закінчень родового – місцевого відмінків, зауважимо, що диференціація за твердим – м'яким кінцевим основи витримана непослідовно:

Родовий відмінок:

-ыхъ: *Публикованы указы печатные, чтобъ князя Меншикова указовъ и партикулярныхъ писемъ нигде не слушано и самому князю Меншикову въ домѣ его сказанъ арестъ* (Дневникъ... 1884: с. 4); *Чиненъ порашунокъ зъ мѣщаниномъ старод. Шагою о заборѣ разныхъ у него крамныхъ вещей, за которіе довелось ему 3 р. 97 к.* (Дневникъ... 1884: с. 30); *Сегожъ числа привезли въ Стародубъ славныхъ двоихъ разбойниковъ, родныхъ братовъ Гришу и Тимошку Соколовыхъ, пойманныхъ въ описной*

слободѣ Зибкой 8 числа сего мѣсяца (Дневникъ... 1884: с. 32); Писаль и до писаря полкового Петрункевича стороны опредѣленія козаковъ зъ **ближнихъ** куреней, чтобъ напмятоваль полковнику, да и о томъ же доношеніе (Дневникъ... 1884: с. 145); ... сдѣлалъ-же онъ намъ **дубовыхъ** дверей 8 одинакихъ и **двойныхъ**, а одни липовые (Дневникъ... 1884: с. 188) та ін.;

-ихъ: Взято у Герасима Солодовника $\frac{3}{4}$ колодной мѣры на пиво солоду, а на хмѣль дано 20 к. и до бровара 2 возы дровъ., на крашенину докупить немому на юпку 8 к., на шнурокъ до дѣвчинского жупанка, да на гаплики до **молодецкихъ** 4 к. (Дневникъ... 1884: с. 43); Обѣдали у насъ профессоръ **математическихъ** наукъ и календариста и секретарь академіи господинъ Георгій Крафтъ да Василій Евдокимовичъ Адодуровъ ученикъ академической и забавились до 7-го часа пополудни (Дневникъ... 1884: с. 62); Получены листы отъ ясневелможного 5 въ государственную коллегію иностранныхъ дѣлъ: 1) о невзиманіи **лишнихъ** рацій и порцій сверхъ опредѣленнаго, 2) о мекленбурцахъ, 3) о селѣтрянныхъ и рудоконныхъ заводахъ, 4) о селѣ п. Холодовичу опредѣленномъ, 5) о видахъ Бозу (?) (Дневникъ... 1884: с. 67) та ін.;

-ѣхъ: Скоро свѣтъ припустилисьмося съ судномъ ботомъ къ самому берегу, иже не мѣлисмо лодки, мусили брести, порозберавшись зъ **споднѣхъ** убіоровъ (Дневникъ... 1884: с. 183); Писаль до жены о присилки шпалеръ **синѣхъ** и прочего и зъ тимъ писмомъ отправленъ (Дневникъ... 1884: с. 478).

Місцевий відмінок:

-ыхъ: Писаль къ сотнику полковому Якимовичу о козаку Івану Михайлову сину Осипенку, чтобъ его оставлено при церквѣ курковской отправлять ктитарство и въ походъ нынѣ не наряжать, да до Гришика стелмаха писаль же о **разныхъ**

дворовыхъ потребахъ (Дневникъ... 1884: с. 147); ... *чрезъ* подводчика знову писалъ до жены о *разныхъ домашнихъ* нуждахъ и меморіаль посланъ ... (Дневникъ... 1884: с. 154);

-*ихъ*: Сегожъ числа и випуску въ коллегіи читалъ, учиненную по челобитю Корсаковому и по нашихъ *спорныхъ* челобитныхъ (Дневникъ... 1884: с. 51); Въ 4-мъ часу по полудни поехали зъ Аранибома и прибыли до Питергофа въ 6-мъ часу и тутъ ходили въ каменныхъ палатахъ *большихъ* по всѣхъ покояхъ (Дневникъ... 1884: с. 60); Пополдни въ 5-мъ часу были у профессора Крава и у него до пол. 8-го часа забавились разными дискурсами о *математическихъ* и *прочіихъ* сціенціяхъ (Дневникъ... 1884: с. 65); Сегодня сказаль мнѣ Федоръ Дмитріевичъ Максимовичъ въ коллегіи іностранной, что братъ его двоюродный Иванъ Петровъ сынъ Максимовичъ, который обрѣтался въ Москвѣ, представился тамъ въ *недавнихъ* числахъ (Дневникъ... 1884: с. 67) та ін.

«Щоденник» засвідчує і випадки, коли в числівниково-іменниковій конструкції зі знахідним відмінком множини атрибутів ужито у формі родового, напр.: *Покроено Алексію и Василю двѣ епанчи нѣмецкихъ* зъ парусного полотна 18 аршинъ, дано на нитки 4 к., за падло конское для собакъ дано 6 к., на розницю 3 к. (Дневникъ... 1884: с. 40); *За 5 книгъ, 4 латинскихъ* и 1 граматку руско-нѣмецкую, дано 2 р. 27 к. зъ перепліотомъ (Дневникъ... 1884: с. 59).

Звертає увагу той факт, що М. Ханенко послідовно в родовому та місцевому відмінках множини після задньоязикових використовує закінчення *-ихъ* (222 вживання), тоді як після основ на твердий і м'який приголосний можливий паралелізм.

Генеральний хорунжий спорадично вживає форми місцевого відмінка, властиві російській мові, напр.: *Принесены чрезъ Стефана Карпѣку указы зъ Глухова до мене и до маіора Полянского, чтобъ для слѣдованія посла турецкого отъ*

*Нѣжина до Переволочной учинить по **опредѣленнымъ** станамъ надлежащее приуготовленіе, чего для присланные зъ Глухова поручикъ Цурковъ и канцеляристъ Костенецкій по тракту на Прилуку, Пірятинъ, Лубнѣ, Хороль и потомъ къ Переволочной отправлены (Дневникъ... 1884: с. 137).*

Відповідно до основного з генетичного погляду закінчення **-ых(ь)** та його пізніших орфографічних варіантів **-их(ь)**, **-їх(ь)** українська літературна мова засвоїла формотворчий афікс **-их**, спільний для родового – місцевого відмінків множини прикметників із твердими основами. Прикметники з основами на м'які приголосні мають закінчення **-іх**.

Давальний відмінок. Закінчення давального відмінка множини **-ым(ь)/-им(ь)//-им(ь)** відповідно до розмежування основ за твердістю – м'якістю староукраїнська мова успадкувала як уже сформовані на києворуській основі [Історія... 1978: с. 194]. Зауважимо, що досліджувана пам'ятка не багата на атрибутиви у формі давального відмінка множини, що зумовлено специфікою жанру. «Щоденник» засвідчує вживання обох закінчень незалежно від характеру кінцевого приголосного основи:

-ымь: *Чернцямъ заграничнымъ дано 20 к.* (Дневникъ... 1884: с. 35); *Помянутымъ новобрачнымъ за подарокъ ихъ данъ 1 р.* (Дневникъ... 1884: с. 291) (субстантивований прикметник);

-имь: *Послѣ обѣда посѣщали полковника Галецкого, который изъ руки кровь пуцалъ, а отъ него ходили къ живодіорнимъ избамъ, где медведя собаками травили, изъ которыхъ наилучше брала медведя собака британская Петра Мойсѣевича Левіцкого, графского бывшего муншенка* (Дневникъ... 1884: с. 371).

Українській літературній мові властиві форми давального відмінка множини на **-им/-ім**, які є закономірними рефlekсами давніх **-ым(ь)/-им(ь)**.

Орудний відмінок. Староукраїнська мова успадкувала давньоукраїнську форму орудного відмінка множини на **-ыми/-ими** відповідно до розмежування твердих і м'яких прикметникових основ [Історія... 1978: с. 195]. Орудний відмінок множини в досліджуваній пам'ятці репрезентують прикметники із закінченнями **-ыми, -ими, -іми**:

-ыми: *Погребеніе ея величества отправлено въ крѣпости въ церквѣ Петра и Павла зъ всякими **достойными** жалобнаго видѣнія церемоніями* (Дневникъ... 1884: с. 3); *Дня сегожъ въ вечерѣ, прибыль зъ Глухова панъ прапорщикъ зъ **печатными** указами его императорскаго величества о наслѣдствіи и зъ формами присягъ, такожъ и зъ унѣверсаломъ рейментарскимъ о виконанію той присяги* (Дневникъ... 1884: с. 34–35); *Отъехали подводы наши зъ досками **липовыми** и **дубовыми**, которые привозили въ Лотоки хлѣба 16 осмачокъ, какое зсипано въ имбарѣ у Димида, а поручено оное Федору Пригаровскому и Афанасу Сковню* (Дневникъ... 1884: с. 141) та ін.;

-ими: *Зъ ранку великая была стужа, а послѣ полдня немалій снѣгъ **знатними** пластами падалъ* (Дневникъ... 1884: с. 225); *Обослалъ мене п. дядко Федоръ Ханенко яблоками **свѣжими** и сушеными яблоками-жъ и дулями; тако-жъ и швагръ Григорій Пароженко обослалъ хлѣбомъ и **свѣжими** яблоками и кругомъ соли* (Дневникъ... 1884: с. 235) та ін.;

-іми: *Отъ него ездилъ до купчина Дементія Прохоровича и до невѣстки полковничей Катерины Андреевны въ домъ полковничій-же, за **Пречистенскими** ворота, у Іліи Обыденного будущій* (Дневникъ... 1884: с. 96).

Отже, аналізована пам'ятка засвідчує, що формування відмінкових закінчень прикметника у формі множини на XVIII

ст., завершилося. Усі відмінкові форми зберігають тяглість від києворуського періоду. Спорадично автор уживає флексії, властиві російській мові, що свідчить радше про тимчасовий вплив на його мовну особистість чужого мовного оточення в часи перебування поза межами України, аніж про природність цього закінчення українській мові першої половини XVIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української мови. Морфологія. Київ : Наук. думка, 1978. 548 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Дневникъ генеральнаго хорунжаго Николая Ханенка. 1727–1753 гг. Київъ : Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884. 524 с.

*Тетяна Морозюк (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.*

МОТИВАЦІЯ НАЗВ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ ЛЕКСИКИ «НАЗВИ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ РИС» В ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Діалектна лексика – неосяжна система, яка збагачує мову і душу кожного громадянина своєї держави. Особливою широкою парадигмою, яскравістю та емоційністю характеризуються діалектизми на позначення людини та її рис, які дозволяють нам глибше пізнати культуру, звичаї, ментальність нашого народу, а також простежити процес становлення лексем, зв'язки з іншими та системність лексики в цілому. Тому тематична група лексики «Назви людини та її рис» часто привертала увагу дослідників. Цією проблемою

цікавилися В. Леснова [Леснова 2004], Ю. Громик [Громик 2008], М. Бігусяк [Бігусяк 2016], Л. Бойко та С. Сабліна [Бойко 2011], В. Дворянкін [Дворянкін 2017; Дворянкін 20214], І. Гороф'янюк та Н. Родюк [Гороф'янюк 2020] та ін. Проте системного дослідження цієї тематичної групи лексики на матеріалі подільського говору на сьогодні немає. Мотивація назв як системне явище приваблює лінгвістів, адже мотиваційні відношення досліджені і висвітлені неповно, зокрема на діалектному матеріалі розглядаються у працях О. Блінової, Т. Кияка, О. Снітко, І. Гороф'янюк, Т. Ястремської та інших. Відсутність дослідження мотиваційних відношень назв людини та її рис в подільських говірках і зумовлює **актуальність** нашої роботи.

Метою дослідження є встановлення мотиваційних відношень лексики тематичної групи «Назви людини та її рис», зафіксованої в Матеріалах до словника подільського говору.

Емпіричною базою дослідження є Матеріали до словника подільського говору, упорядковані І. В. Гороф'янюк (Матеріали... 2021).

За О. Бліноюю, яка підсумувала напрацювання мовознавців, «мотивація – це зв'язок між словами, що виявляє їх мотивованість, яка, у свою чергу, визначається як структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв'язку значення (семи) і звукової оболонки слова (лексеми) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю» [Блінова 2010: с. 297–298].

Мотиваційні відношення охоплюють спільнокореневі слова, причому значення одного з них (мотивованого, або похідного) виводиться з іншого (мотиватора, або твірного, мотивуючого) [Клименко 2004: с. 382].

Методом суцільної вибірки з «Матеріалів до словника подільського говору» ми вилучили 582 назви людини та її рис

і скласифікували їх за прозорістю внутрішньої форми на мотивовані та немотивовані.

До немотивованих назв – з мертвою внутрішньою формою – ми віднеси такі: *хупавий* ‘жвавий, повороткий’ (Матеріали 2021: с. 423), *гой* ‘дурень’ (Матеріали ... 2021: с. 128), *магалатій* ‘нерозумна, ненормальна людина; чоловік, який прикидається дурником’ (Матеріали ... 2021: с. 239), *мунтян* ‘нерозторопна, некмітлива людина’ (Матеріали ... 2021: с. 254), *нетіпа* ‘недорозвинена людина’ (Матеріали ... 2021: с.266), *дирда* ‘хитра людина’ (Матеріали ... 2021: с. 136), *каницул* ‘зла, безсердечна людина’ (Матеріали ... 2021: с. 186), *стеклий* ‘скажений’ (Матеріали ... 2021: с.370), *фіртливий* ‘чванливий’ (Матеріали ... 2021: с. 415), *нанашки* ‘подруги’ (Матеріали ... 2021: с. 260), *ворники* ‘друзі молодого на весіллі, бояри’ (Матеріали ... 2021: с. 92), *грешний* ‘ввічливий, чемний’ (Матеріали ... 2021: с. 120), *бомба* ‘людина-базікало’ (Матеріали ... 2021: с. 60), *дід* ‘жебрак’ (Матеріали ... 2021: с. 137), *гасай* ‘прізвисько людей, в мовленні яких дуже поширене протетичне, приставне [г]’ (Матеріали ... 2021: с.104), *плаштомут* ‘дуже балакуча людина’ (Матеріали ... 2021: с. 302), *куфа* ‘товста жінка’ (Матеріали ... 2021: с.221), *фаса* ‘повна, гладка жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 413), *хохля* ‘низька повна жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 422), *рябка* ‘худа, немічна людина або тварина’ (Матеріали ... 2021: с. 358), *бервениха* ‘нечепурна, неохайна жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 48), *бомбіца* ‘неохайна жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 60), *ниглеба* ‘неохайна, неповоротка, нехитра людина’ (Матеріали ... 2021: с. 267), *циба* ‘довгонога людина’ (Матеріали ... 2021: с. 425), *утлий* ‘кволий’ (Матеріали ... 2021: с. 411), *ненько* ‘батько’ (Матеріали ... 2021: с. 265), *бадьо* ‘старший брат’ (Матеріали ... 2021: с. 31), *лиля* ‘старша сестра’ (Матеріали ... 2021: с. 229), *вуйцьо* ‘дядечко’ (Матеріали ... 2021: с. 96), *вуйна* ‘материна сестра’ (Матеріали ... 2021: с. 96), *угурний* ‘упертий,

напрасливий’ (Матеріали ... 2021: с. 409), *стрийко* ‘дядько, батьків брат, мамин брат’ (Матеріали ... 2021: с. 376), *стрийна* ‘тітка’ (Матеріали ... 2021: с. 376), *нанашки* ‘хрещені батько і мати’ (Матеріали ... 2021: с. 260), *тесць* ‘батько жінки’ (Матеріали ... 2021: с. 390), *бадя* ‘брат через братову’ (Матеріали ... 2021: с. 32), *моша* ‘баба-повитуха’ (Матеріали ... 2021: с. 254), *газда* ‘хазяйка (іноді зневажливо)’ (Матеріали ... 2021: с. 98), *мартова* ‘назва вишивальниць, які зробили помилку у вишиванні’ (Матеріали ... 2021: с. 243), *фина* ‘так весільний батько називає молоду’ (Матеріали ... 2021: с. 414), *фінул* ‘молодий, наречений стосовно вінчальних батьків - нанашків’ (Матеріали ... 2021: с. 415), *шуренки* ‘хлопчики, родичі молодої’ (Матеріали ... 2021: с. 452), *джумідра* ‘балувана дитина’ (Матеріали ... 2021: с. 133), *фумея* ‘жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 417), *харлак* ‘бідняк’ (Матеріали ... 2021: с. 420), *швагер* ‘сестрин чоловік, брат жінки, чоловіків брат’ (Матеріали ... 2021: с. 442) та ін.

Мотивовані назви людини та її рис, засвідчені в подільських говірках, мають різні способи семантичної мотивації. Серед них ми виділили такі групи:

1. Назви людини та її рис, мотивовані виразними частинами тіла: *балухань* ‘людина з великими очима’ (Матеріали ... 2021: с. 37) ← *балухи, животатий* ‘пузатий’ (Матеріали ... 2021: с. 149) ← *живіт, тельбухатий* ‘животатий’ (Матеріали ... 2021: с. 387) ← *тельбухи, нарощована* ‘нафарбована (про дівчину)’ (Матеріали ... 2021: с. 262) ← *рожа, бородай* ‘бородач, бородань’ (Матеріали ... 2021: с. 61) ← *борода, бородинь* ‘бородач, бородань’ (Матеріали ... 2021: с. 61) ← *борода, варгань* ‘губатий’ (Матеріали ... 2021: с. 76) ← *варги, варгатий* ‘губатий; з надутими губами, пишний’ (Матеріали ... 2021: с. 76) ← *варги, вискань* ‘людина з великим лобом’ (Матеріали ... 2021: с. 85) ← *виски, лобась* ‘лобань’ (Матеріали ... 2021: с. 233) ← *лоб,*

лобач ‘лобань’ (Матеріали ... 2021: с.233) ← *лоб, чолатий*
‘лобатий’ (Матеріали ... 2021: с. 438) ← *чоло, праворака*
‘проворна людина’ (Матеріали ... 2021: с. 314) ← *права рука,*
ручий ‘моторний, швидкий, охайний’ (Матеріали ... 2021: с.
343) ← *руки, кривобедрий* ‘кривобокий’ (Матеріали ... 2021: с.
215) ← *криві бедра, животата* ‘вагітна’ (Матеріали ... 2021:
с. 149) ← *живіт*.

2. Назви людини та її рис, мотивовані подібністю до предметів: *кишкань* ‘людина, що неохайно носить свій одяг’ (Матеріали ... 2021: с. 196) ← *кишка, пампухатий* ‘круглолиций, повновидий’ (Матеріали ... 2021: с. 282) ← *пампухи, кревний* ‘рідний, близький, родич’ (Матеріали ... 2021: с. 215) ← *кров, лисий* ‘хитрий’ (Матеріали ... 2021: с. 230) ← *лисина, скупердяй* ‘дуже скупий’ (Матеріали ... 2021: с. 359) ← *купа, мизинок* ‘найменша дитина в сім’ї’ (Матеріали ... 2021: с. 247) ← *мізинець*.

3. Назви людини та її рис, мотивовані подібністю до тварин: *курій* ‘дівчина з грубим голосом, з хлопчачими рисами обличчя’ (Матеріали ... 2021: с. 221) ← *курка, зажабистий* ‘зажерливий; крикливий, сердитий, лютий чоловік’ (Матеріали ... 2021: с. 156) ← *жаба, чирвивий* ‘лінивий’ (Матеріали ... 2021: с. 437) ← *черв’як*.

4. Назви людини та її рис, мотивовані місцем перебування: *побережник* ‘людина, що живе чи ходить по берегу’ (Матеріали ... 2021: с. 303) ← *берег, лановий* ‘той, хто стереже луки’ (Матеріали ... 2021: с. 225) ← *лани, магазинер* ‘комірник’ (Матеріали ... 2021: с. 238) ← *магазин, тутейший* ‘тутешній’ (Матеріали ... 2021: с. 404) ← *тут, сторонський* ‘чужий, нетутешній, з іншого села’ (Матеріали ... 2021: с. 374) ← *сторона*.

5. Назви людини та її рис, мотивовані етнічною приналежністю: *сібірячий* ‘злий, лютий, пронизливий, холодний’ (Матеріали ... 2021: с. 353) ← *Сибір, азіяцький*

‘злий, поганий чоловік’ (Матеріали ... 2021: с. 23) ← *Азія, єгиптик* ‘сварлива людина’ (Матеріали ... 2021: с. 147) ← *Єгипет, туркати* ‘дурнуватий, нетямущий’ (Матеріали ... 2021: с. 403) ← *турок, циган* ‘хитрун’ (Матеріали ... 2021: с. 426) ← *цигани, волошин, волошко* ‘поселениць, переселенець з Валахії’ (Матеріали ... 2021: с. 92) ← *волох*.

6. Назви людини та її рис, мотивовані вадами зовнішності та здоров’я: *щербань* ‘щербатий (з вищербленими зубами або беззубий) чоловік’ (Матеріали ... 2021: с. 453) ← *відщерблений, слабовікий* ‘кволий’ (Матеріали ... 2021: с. 359) ← *слабкі віки, далекобачний* ‘далекозорий’ (Матеріали ... 2021: с. 129) ← *далеко бачити, короткозрокий* ‘короткозорий’ (Матеріали ... 2021: с. 211) ← *короткий зір, глухмак* ‘людина, яка недочуває’ (Матеріали ... 2021: с. 110) ← *глухий, глухман* ‘людина, яка недочуває’ (Матеріали ... 2021: с. 110) ← *глухий*.

7. Назви людини та її рис, мотивовані конкретною дією: *зведенюки* ‘нерідні діти в сім’ї’ (Матеріали ... 2021: с. 170) ← *зводити, світилка* ‘дівчина, запрошена на весілля молодим, незаміжня сестра жениха на весіллі, що виконує обряд тримання свічки та інші організаційні дії’ (Матеріали ... 2021: с. 349) ← *світити, підросток* ‘юнак, підліток’ (Матеріали ... 2021: с. 298) ← *підрости, скванний* ‘поспішливий, лінивий’ (Матеріали ... 2021: с. 356) ← *кванитися, клепаний* ‘розумний’ (Матеріали ... 2021: с. 199) ← *клепати, вередій* ‘вередун’ (Матеріали ... 2021: с. 79) ← *вередувати, балакер* ‘той, хто багато говорить; балакуча людина, що вміє цікаво розповідати’ (Матеріали ... 2021: с. 35) ← *балакати, лепетень* ‘людина, яка багато говорить’ (Матеріали ... 2021: с. 227) ← *лепотіти, мовчан* ‘мовчазний чоловік’ (Матеріали ... 2021: с. 251) ← *мовчати, доскочистий* ‘акуратний’ (Матеріали ... 2021: с. 140) ← *чистити дошку, ходак* ‘хлопець, який залицяється до дівчини’ (Матеріали ... 2021: с. 422) ← *ходити*.

8. Назви людини та її рис, мотивовані подібністю звуконаслідування: *пирхавка* ‘нервова, некомунікабельна жінка, дівчина’ (Матеріали ... 2021: с. 292) ← *пирхати*, *траскітня* ‘сварлива жінка’ (Матеріали ... 2021: с. 397) ← *тріскотіти*, *бовтун* ‘людина, що багато говорить’ (Матеріали ... 2021: с. 58) ← *бовтати*, *булькотун* ‘людина, що швидко говорить’ (Матеріали ... 2021: с. 67) ← *булькотати*, *тарабайло* ‘той, що багато говорить’ (Матеріали ... 2021: с. 384) ← *тарабанити*, *тарахтало* ‘балакун’ (Матеріали ... 2021: с. 385) ← *тарахкотіти*.

9. Назви людини та її рис, мотивовані назвами абстрактних понять: *мудрак* ‘мудрець’ (Матеріали ... 2021: с. 254) ← *мудрість*, *галатин* ‘дурний, недалекий розумом чоловік.’ (Матеріали ... 2021: с. 100) ← *галас*, *приглуздоватий* ‘придуркуватий’ (Матеріали ... 2021: с. 316) ← *глузд*, *смиляк* ‘хитрун’ (Матеріали ... 2021: с. 363) ← *смисл*, *файда* ‘хвалькувата людина, хвалько’ (Матеріали ... 2021: с. 412) ← *хвальба*, *злідений* ‘поганий’ (Матеріали ... 2021: с. 176) ← *злідні*, *встидливий* ‘соромливий’ (Матеріали ... 2021: с. 94) ← *стид*, *збитошний* ‘пустотливий’ (Матеріали ... 2021: с. 169) ← *збиток*, *силуваний* ‘той, що робить із примусу’ (Матеріали ... 2021: с. 352) ← *сила*, *сватошниця* ‘ледача жінка, яка святкувати любить’ (Матеріали ... 2021: с. 381) ← *свято*.

10. Назви людини та її рис, мотивовані віковими особливостями: *молодик* ‘жених’ (Матеріали ... 2021: с. 251) ← *молодий*, *молодуха* ‘молода’ (Матеріали ... 2021: с. 251) ← *молода*, *дідовод* ‘неряха, поганий господар, ледачий’ (Матеріали ... 2021: с. 137) ← *дід*.

11. Назви людини та її рис, мотивовані поняттями на позначення кількості: *іденачка* ‘одна в батьків’ (Матеріали ... 2021: с. 179) ← *один*, *паровий* ‘людина, яка іде з парою волів’ (Матеріали ... 2021: с. 284) ← *пара*, *десятинщик* ‘людина, яка до революції наймалася колити хліб від десятинию;

беззвемельний селянин, який обробляв поміщицьку землю за десяту частину врожаю’ (Матеріали ... 2021: с. 133) ← *десятина*.

12. Назви людини та її рис, мотивовані біблійними поняттями: *анцихрист* ‘зірвиголова, шибеник’ (Матеріали ... 2021: с. 26) ← *анти Христа*.

Отже, можемо бачити, що більшість номенів має прозору внутрішню форму, яка вказує або на фізичні чи поведінкові особливості людини, або на різні реалії, які оточують мовців. На основі подібності носії мовлення переносять яскраво виражену ознаку предмета на позначення людини та її рис, нерідко слова творяться від притаманної індивіду дії чи поведінки. Особливо часто назви внутрішніх та зовнішніх рис людини творяться на основі виразних частин тіла людини, її особливостей чи вад. Крім того, ми зафіксували чимало немотивованих назв, які в діяхронному розвитку втратили свою прозорість. Але, варто зазначити, що немотивовані назви можуть виступати ономасіологічною базою для мотивованих назв. Наприклад, лексема *дід* ‘жебрак’ (Матеріали ... 2021: с. 137) виступає ономасіологічною основою для слова *дідовод* ‘неряха, поганий господар, ледачий’ (Матеріали ... 2021: с. 137) ← *дід*. Тому будь-яка лексика може вивчатися в мотивологічному аспекті. Дослідження мотиваційних відношень ще раз переконує в системності діалектної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігусяк М. Номінації на позначення рис людини та її характеру в говірках прикарпатського ареалу. *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Ч. 3. Івано-Франківськ, 2016. С. 59–73.

2. Блинова О. И. Мотивология и её аспекты. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва, 2010. 304 с.

3. Бойко Л. П., Сабліна С. В. Системні відношення в тематичній групі лексики на позначення людини та її рис у говірках Нижньої Наддніпряни. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. 6.1. С. 64–70.

4. Гороф'янюк І., Родюк Н. Стереотипні назви людини в центральноподільських говірках. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): зб. наук. праць*. Вінниця, 2020. Вип. 30. С. 94–101.

5. Громик Ю. В. Лексика тематичної групи «риси характеру людини та її поведінка» в поліській говірці с. Липне. *Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах: зб. наук. праць*. Вип. 4. Луцьк : РВВ «Вежа», 2008. С.135–141.

6. Дворянкін В. До питання про специфіку номінації рис людини в діалектному мовленні (на матеріалі українських східностепових говірок Південної Донеччини). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2017. Вип. 8 (1). С. 62–66.

7. Дворянкін В. О. Про деякі оцінні назви людини в українських східностепових говірках Південної Донеччини. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. 2014. Вип. 1 (23). С. 71-76.

8. Клименко Н. Ф. Мотивація. Українська мова : Енциклопедія / редколл.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 382–383.

9. Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнослов'янських українських говірках: монографія. Луганськ : Альма-матер, 2004. 193с.

ДЖЕРЕЛА

1. Матеріали до словника подільського говору / Упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. 461 с.

*Дарія Панченко (м. Вінниця),
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.*

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР: ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ В ГОВІРЦІ СМТ КИРНАСІВКА ТУЛЬЧИНСЬКОГО РАЙОМУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Упродовж останніх десятиліть у слов'янознавстві помітно зріс інтерес до вивчення етнолінгвістики у сукупності елементів матеріальної й духовної культури та їх номінації. Це спричинило появу ряду досліджень, здійснених на суміжній етнографії, лінгвістики, географії, археології та історії, які побудовані на синтезі методів, свідчень і результатів цих різних наук. Із початку ХХ сторіччя розвивається етнолінгвістика – галузь, яка вивчає мову як джерело пізнання духовної культури народу.

Нашу увагу привернула традиційна народна календарна обрядовість. Вона поширена на всій території України і досліджувалась протягом багатьох століть, проте на Поділлі об'єктом системного вивчення ні етнографів, ні лінгвістів ще не була [4].

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю системно-грунтового дослідження етнолінгвістичних особливостей номінацій подільського народного календаря, а

також необхідністю всебічного комплексного його вивчення як однієї з ланок української традиційної культури.

Метою дослідження є опис календарної обрядовості та його номінації в подільських говорах; етнолінгвістичний аналіз подільського народного календаря; вияв сталих і варіативних його елементів; з'ясування структури та генезису окремих складових календарної обрядовості та його цілості.

Емпіричною базою роботи слугували власні аудіозаписи текстів про народний календар у говірці смт Кирнасівка Тульчинського району Вінницької області за спеціальною етнолінгвістичною програмою В.Л. Конобродської обсягом 5 год. 24 хв. Нашими інформаторами були:

1. Пустомельник М.П. – 1939 р.н., закінчила 7 денних і 9 вечірніх класів.

2. Савлук О.І. – 1949 р. н., закінчила 10 класів.

В умовах етнічного різнобарв'я України інтерес до народної культури та побуту місцевого населення та етносів, що осіли на постійне проживання, з'явився ще на початку ХІХ століття.

Календарна обрядовість, народні свята доволі вже давно цікавлять науковців-істориків, фольклористів, етнографів [Агапкина 2002; Махрчева 2008], [Гороф'янюк 2020; Толстая 2005]. Звичайно, календарні свята та обряди – складний комплекс, у якому поєднуються раціональний досвід і регіонально-магічні вірування, традиції та пережиткова звичаєвість.

Обов'язковими компонентами календарних свят були: обрядова їжа, господарська і сімейна магія, вшанування предків, передбачення майбутнього, ритуальні обходи і поздоровлення, рядження і маскування, драматичні сценки, розваги, спортивні змагання та виконання календарно-обрядових пісень тощо.

У весняному календарному циклі особливо шанується в Україні празник Стрітєння, який у досліджуваній говірці називається *Ст'р'ітен: 'а* (1) або *Стрі'т'єн'а* (2). У народі кажуть, що саме 15 лютого зима зустрічається з весною. Період від Стрітєння до Благовіщення вважався біологічною межею зимоборства.

Цього дня у храмах відбувається пишна служба, після якої святять воду та свічки. Селяни вірили, що *стр'і'т'єн'с'ка* (2) або *стр'і'тен'с'ка* (1) свічка береже оселю від стихійних лих: *це то'д'і 'тоже / во'да 'тоже св'а'тиц: 'а / на Ст'р'ітен'а / і і св'іч'ки св'а'т'ат шо то'д'і йак / то'д'і е / 'л'ітом 'дуже 'кажут гром / то та'кий гр'ім шос' та'ке / йа'кас' та'ка не'года 'сунец: 'а то / св'і'тити с'в'ічку та'коюу к'ласти на в'ік'н'і там / мо'литис'а шоб / шоб не 'було н'і'якого / страш'ного та'кого // (1), стр'і'т'єн'с'ка с'в'ічка 'дуже / еє / во'на пом'іч'на / нап'риклад йак / йа гет' і 'зараз та'ко 'робл'у / куп'л'айу с'в'ічку / куп'л'айу с'в'ічку ў 'церкв'і йак і'де 'бура / 'бура іде / св'і'тити ц'у с'в'ічку і чи'тати 'Отче Наш / і 'бура ўти'хайє / град і'де / 'бура іде / ўс'о / кла'ди / на-а / на ў 'хат'і на / 'перед по'рогом на / к'ласти коц'у'бу і / і та'к'і ну в'ід не'ч'і / в'ід не'ч'і ко'в'ін'ку і коц'у'бу / на перех'рест'а / і 'бура і сфа'тити с'в'ічку / на'лити с'в'ічку / і 'бура сти'хайє / це 'точно / це йа 'зара так і до с'іх пор 'робл'у так // (2).*

Піст — це час покути, який підготовляє до пережиття найголовніших християнських свят. Мета Великого посту полягає у приготуванні до святкування Великодня. Він триває сім тижнів – від М'ясиць і до Великодня, а тому й прибрав назву великого.

Тиждень перед Великим постом реципієнти йменували так: *Пока'йан:иї* (2), *'Масл'ана* (2), *Сиро'пусниї* (1), *'Масниц'а* (1), *'Масл'ан'іца* (2). Назва цього тижня походить, очевидно, від молочних продуктів, котрими найбільше частувалися в цей період: *уже м'яс'ного не 'можна 'т'іки мо'лочне // (1), це*

хо¹дили ў¹ гост'і од¹на до д¹ругойі / е-е / ¹пили го¹р'ілку / ¹йіли колоу¹туху / сме¹тани ўс'о / це си¹ри на¹л'іс'н'іки пе¹к¹ли б¹л'інчики ўс'о / ўгош¹чалис'а хо¹дили п'янствували / це нази¹валос'а ¹перед по¹стом це так / нази¹валас'а ¹Масл'ана / ¹Масл'ан'іца // (2).

Традиційно у досліджуваній говірці 22 березня святкують день Сорока святих, якого місцеві жителі називають ¹Сорок св'а¹тих (2, 1).

З вирію поспішали птахи, яких з нетерпінням чекали селяни. З цього приводу на Сорок святих пекли з тіста жайворонків, або інших птахів: прил'і¹тали чорно¹гузи / о¹це з¹нали / шо на ¹Сорок Св'а¹тих / ¹майут' ¹бути чорно¹гузи // о¹це з¹тими чорно¹гузами поў¹йазано шо пе¹чут жураў¹л'і // о¹бично ўс'ігда / ¹перед Соро¹ка Св'а¹тими / ¹перед д¹вацит д¹ругого во¹но д¹вацит д¹ругого чис¹ла / ¹березн'а / во¹но о¹бично прил'і¹тайут чорно¹гузи // бу¹вайут од¹ного ¹року ка¹зала мо¹йа ¹мама / по¹коїна / шо йак приле¹т'іли чорно¹гузи ше буў л'ід за¹мерз / чорно¹гузи / д¹воє чи шо про¹пало / за¹мерзли / е / на л'о¹ду / а так о¹бично прил'і¹тайут чорно¹гузи / ўже та¹ка по¹года по¹м'ін'уєц'а / ўже м'ін'аєц'а ўс'о / то ў нас тут по су¹с'ітству йа ўже / з¹найу / шо це ўже ¹перед / а¹бо ¹перед тим д¹н'ом а¹бо ¹тижден' а¹бо ¹н'іс'л'а ¹того / о¹б'ізат'ел'но ¹має ¹бути / чорно¹гузи ¹майут приле¹т'іти // (2).

Четвертий тиждень великого посту у досліджуваній говірці називається *Середо¹н'іс'т'а* (1, 2), бо вже середина Великого посту. Цей тиждень присвячується поклонінню Хресту, який сприймається, передусім, не як знаряддя тортур і смерті, а як символ воскресіння і життя: там на ¹тому ¹тижн'і ¹кажеиц':а / це на че¹т¹вертому ¹тижн'і пок¹лони / це / ну там та¹ка / ну незви¹чайна мо¹литва / е / незви¹чайна мо¹литва / и / і там ¹дуже ба¹гато раз пок¹лони б'йуц':а. у ¹церкв'і / це у ¹церкв'і в осноў¹ном // (1).

Передостанній тиждень Великого посту у досліджуваній говірці називається це *Вербний тиждень* (1, 2). Вербною називали тому, що цього дня святили вербу: *оце тоді св'атилас' верба // допуст'ім / с'о'год'н'а / не'д'іл'а / а ўже на ту не'д'іл'у Паска // то ўже с'о'год'н'і не'д'іл'а // с'о'год'н'і св'атилас' верба // ў суботу ше / йак ве'ч'ірн'а / то на ве'ч'ірн'ій ше / ну / хто йак де / і ўже ўс'о / ўже начи'найец':а та'киї / н'іст // (1).*

Верба в Україні — вельми шановане дерево, про неї складено багато пісень і легенд, а ще кажуть: «Без верби й калини нема України». Освячена верба слугувала як оберегом для усього дому, так й індивідуальним, для кожного члена сім'ї: *он у мене та'мо на в'ік'н'і стоїт / н'рот'іў з'рому йак йе ж / гри'мит оце / ц'у вер'бичку та'мо к'лали / шоб це / йак ма'лен'к'і 'д'іти куп'али колис' / к'лали ў 'куп'іл' вер'бичку св'а'чену / ну / а так 'б'іше не з'найу // (1).* Найпоширенішою до наших днів лишилася традиція бити вербою – аби людина була здоровішою. Бити освяченими галузками слід було обов'язково з примовками. Їх було багато: *це 'кажут шо йак'шо / нап'рикад л'у'дина х'вора при'ходить з 'церкви то це / 'тойу вер'бойу / е / за'ходиш і ту л'у'дину / та'ко пома'лен'ко б'йеш шоб / во'на була здо'рова 'виздоров'іла / ху'добу так 'само / а то'д'і ви'гон'ат ху'добу це 'нейу // ў 'кого йе ху'доба // (2).*

Останній тиждень Великого посту у досліджуваній місцевості називається *Ст'расний тиждень* (1, 2). У Православній Церкві цей тиждень носить назву Страсного, бо в цей час Церква згадує Страсті Христові : *Ст'рогий Ве'ликий пост // Ст'рогий Ве'ликий 'тиждень // Ст'рогий Ве'ликий в'іў'торок // Ст'рогий Ве'ликий чет'вер / Ст'рогий п'ятниц'а / Ве'лика п'ятниц'а / Плашче'н'іца / Ве'лика // чет'вер Ве'ликий і'де / там і'де ўс'о ве'лике то'го шо 'дуже / е / т'реба ўс'о / е / там / е-е / 'дуже / ну ў храм т'реба йти в'ід'в'ідувати*

плашчеу¹ниц'у т¹реба їти / шоб / це йак Ісуса Хри^еста
ростп¹нали це ў п¹ятниц'у / у чет¹вер / ¹перед цим / чи¹тайец'а
два¹нацят' Івангл'її / на ве¹ч'їрн'її так і назива¹йеуц'а / так і
там ¹писано ст¹раст'ам тво¹їм ¹Господ'і / е-е / йак це ше
¹дал'ше че¹каї / от забу¹вайу // за¹була ¹бачиш / то це о¹це та¹ке
/ назива¹йеуц'а Страт' // чет¹вер / а то¹д'ї ў п¹ятниц'у / а
ўже ў суб¹оту / ўже Ве¹л'їк'її / Ве¹лика суб¹ота / а чо¹го ве¹лика
то¹го шо ўже Ісуса Хри^еста розп¹н'али ўже чи¹тайец':а
мо¹л'їтва там до ¹н'ого ўс'ого // їде ¹похорон // (2).

У весняному циклі однією з кульмінаційних точок був
день Воскресіння Христа. Вечір у переддень Різдва, який у
досліджуваній місцевості називається Ве¹ликден' (2), ¹Паска
(1, 2) або Воскр'е¹с'ен'їе ¹Господа Ісуса Хри^еста (2). До цього
дня селяни ретельно готувалися: прибирали в будинках,
випікали спеціальний обрядовий хліб, готували святкові
страви, фарбували варені яйця: ну це ш ¹Паска / ну / то ми ж /
гово¹рили шо тих три д'н'ї там / ¹можна було ўс'о ро¹бити / а
то¹д'ї ўже / чет¹вер п¹ятниц'а суб¹ота ўже не ¹можна н'їчо
було ро¹бити / пас¹ки пи^екли / ў ¹суботу аж // ў чет¹вер ўже
па¹сок / ше з¹ранку / ше ка¹зали ше ¹можна було спе¹к'ти / а
то¹д'ї ўже Страт' начи¹найец':а / ўже ¹паску не ¹можна
пе¹к'ти / а / п¹ятниц'а / це воп'ше ўже ¹дуже та¹ка / е /
п¹ятниц'а Ст¹расна / а ў суб¹оту ше з¹ранку хто не ўсп'їў в
чет¹вер / то ше ў суб¹оту з¹ранку ше пек¹ли пас¹ки // (1), ў ¹кого
було за¹колоне сви¹н'а / го¹товили мн'а¹са кол¹баси ўс'о / а ў
¹кого не було шо ку¹пиў то й їїў / т'її так / йа з¹найу // / а йа в
цибу¹лин':і ¹зара крас'у / а ¹ранч'е / е-е-е / куп¹л'али та¹ку
к¹расочку / т'її в'їд ¹тойї к¹расочки ўс'ї ¹руки // а ¹зара
цибу¹лин':а зва¹рила цибу¹лин':а в'їц'ї ¹дила то¹д'ї / ¹кинула ў
хо¹лоднїї / рост¹вор / цеї / крашан¹ки / це ¹йайц'ї ¹кинула і ўс'о і
ўже / зва¹рила т'її ўс'о // (2), а ше / йе ¹дерево ¹в'їл'ха / то во¹но
в осно¹уном росте ¹т'їки на ¹берез'ї ¹коло ¹р'їчки і там на н'її
та¹к'ї шише¹чки / то р¹вали тих шише¹чок ¹в'їл'хи / і

за¹варували / і це к¹расили / то во¹но ¹тоже та¹ке / ¹темно
¹темно чер¹воне / полу¹чалос¹'а ¹наче / то цибу¹лин¹:а то ¹в'іл'ху
// (1).

До церкви у кошиках християни несуть продукти, від яких вони відмовлялися під час Великого посту. Тому освячують тільки те, чого не їли протягом останніх семи тижнів. Освячену їжу їдять за великоднім столом: но¹сили до ¹церкви но / на н¹'іч / о / во¹ни сто¹йали на богослу¹жен¹'ійі / ¹бат¹'ушка ¹рано посв¹'атиў // ¹рано при¹ходимо з ¹церкви / хто спит ше хто ўстаў ўже хто ше не л¹'агаў / розр¹'ізали ¹пасочку ў ¹самий пе¹ред ку¹сочок ¹пасочки з¹йісти // це та¹ке в¹'іч:у¹т:а йак хто не йіс¹'т' ¹жирного / це та¹ке в¹'іч:у¹т:а / шо ¹наче йак то / зустр¹'ічайеш з ус¹'іма род¹ними / с¹войіми / з ус¹'іма ¹родичами зустр¹'ічайес¹:а / це та¹ке ў¹мене / йа не з¹найу йак у ¹кого / но це ў¹мене та¹ке в¹'іч:у¹т:а / шо йа з ус¹'іма ¹бачилас¹'а / і ¹мершими і жи¹вими // йак з¹йіла ку¹сочок ¹пасочки // (2), ¹паска йаїце і ¹майе ¹бути ¹масло і сир // оце та¹киї ¹майе ¹бути / але ¹зараз не¹сут ус¹'о шо ¹хочеш / і коўба¹су і-і / і поме¹дори і гог¹'ірки і шо ти ¹хочеш // а о¹бично ¹нести ¹мали це / так і на¹писано ў ¹цер¹коўному кал¹'енда¹ров'і/ шо це ¹майе св¹'атитис¹'а / ¹масло / ¹паска / йаїечко / і сир / ўс¹'о // оце чи¹тир'і в¹'ешч'і / йа¹ких л¹'удина не ¹йіла / а мн¹'а са коўбаси / ¹можна ¹курку ¹нести / ¹курку дозво¹л'айец¹:а / а мн¹'асо / Гос¹под' заприш¹чайе гет' і ¹йісти мн¹'асо / але ми йі¹мо / ми ўс¹'і з¹р'ішн'і ¹зара / ми ¹зара перевер¹нуло¹'а ўс¹'о // (2). Великдень супроводжувався взаємними привітаннями: Хрис¹тос Воск¹рес // Во¹істину Воск¹рес // (1, 2).

Народні гуляння традиційно стартували пасхальним вечером. Улюбленими розвагами на Великдень можна назвати катання на гойдалках: да-да-да / оцеї хо¹дили на ¹гойдалки там о¹це / паруб¹ки йа¹к'і зали¹ц'алис¹'а до д¹'івок / да¹вали йім крашан¹ки / йакшо ¹д'іўка сог¹ласна за ¹цего х¹лопц'а з цим х¹лопц'ом зустр¹'ічац¹:а / во¹на да¹вала сво¹йу к¹рашанку а

йак¹шо не / не сог¹ласна то во¹на йо¹го не б¹рала к¹рашанки // ну це ко¹лис' було а ¹зараз / ¹зара не то // (2). Всі святкування супроводжувалися так званими хри^есту¹ван':ами 'привітаннями з розбиванням писанок'. Це традиційна пасхальна спадщина, яка прийшла з древньоцерковної традиції: при¹ход'ат це мо¹йі д'іти ўс'і хре^ис¹туйуц':а ко¹цайуц': а о¹дин з ¹одним і ц'і крашан¹ки ц'і так йі¹д'ат / це ¹дуже то^уд'і смач¹н'і крашан¹ки // (1).

Отож, традиційний весняний календарний цикл у говірці села Кирнасівка складається з тринадцяти свят, на позначення яких засвідчено двадцять вісім назв та їх варіантів: Ст¹р'ітен:'а (1), Стр¹іт'ен'а (2), Пока¹йан:ій (2), ¹Масл'ана (2), Сиро¹пусній (1), ¹Масниц'а (1), ¹Масл'ан'іца (2), ¹Сорок св'а¹тих (2, 1), Середо¹п'іс'т'а (1, 2), ¹Теплий Олекса (1, 2), Благо¹в'ішчен':а (1), Благов'ішч'ен'іа (2), ¹Вербній ¹тижден' (1, 2), Ст¹расній ¹тижден', Ве^иликден' (2), ¹Паска (1, 2), Воскр'е¹с'ен'іе ¹Господа Ісуса Хрис¹та (2), Пров'ід¹на не¹д'іл'а (1), Поми¹нал'ній (2), ¹Радуніца (1), П¹роводи (1), Руда¹н'іца (2), Гри^егор'ій (2), ¹Йур'ій (2), ¹Йур'ійіу ден', ¹Йура (1), Возне¹сен'іе (1), Возн'е¹с'ен'іа (2). Назви є загальновідомими українцям, а варіанти їх демонструють типові риси подільської фонетики, зокрема повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних /e/ та /и/ - Ве^иликден', Гри^егор'ій, пом'якшення приголосних перед /і/ - Возне¹сен'іе, ¹Йур'ій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл. Москва : Индрик, 2002. 816 с.

2. Гороф'янюк І. В., Волинець В. Вода в магічних віруваннях подолян: етнолінгвістичні спостереження. *Філологічний часопис*. Умань, 2020. Вип. 1 (15). URL:

звертання: 15.01.2022).

3. Махрачева Т. В. Народный календарь Тамбовской области. Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2008. 230 с.

4. Подільський говір : бібліографічний покажчик / уклад. : І. В. Гороф'янюк, Н. Д. Коваленко, Т. М. Тищенко. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. 141 с.

5. Толстая С. М. Полесский народный календарь. Москва : Индрик, 2005. 600 с.

Олександра Трачук (м. Вінниця)

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.

ФОЛЬКЛОРНІ ТЕКСТИ ЗБІРКИ

«ФОЛЬКЛОР УКРАЇНЦІВ ПІВНОЧІ МОЛДОВИ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

Кожен регіон України відрізняється серед інших певними мовними особливостями, а тому й зберігає свою своєрідність, яка виникає у результаті різноманітних історичних чинників, природних особливостей та межуванням з іншими народами. Джерелом вивчення мовних особливостей того чи іншого ареалу можуть слугувати записи живої розмовної мови. Існує чимало способів фіксації мовлення, серед яких значне місце посідають фольклорні матеріали.

Фольклорні тексти – це невичерпне джерело духовного багатства, величезна культурна і літературна скарбниця української мови, це надзвичайне надбання, без якого неможливо уявити собі становлення і повноцінний розвиток сучасної літературної мови. Тексти усної народної творчості

не раз ставали джерелом діалектологічних студій. До діалектологічного аналізу фольклорних текстів звертаються дослідники різних українських діалектних ареалів, зокрема Г.Л. Аркушин [Аркушин 2010], О. Бойчук [Бойчук 2016], І. В. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2013], Ю. В. Грицевич [Грицевич 2018], П. Ю. Гриценко [Гриценко 2014], Б. О. Коваленко [Коваленко 2013] та ін.

Актуальність теми цього дослідження зумовлена тим, що до сьогодні ніхто не вивчав діалектні особливості мови українців, які емігрували до Республіки Молдови.

Метою роботи є дослідження фонетичних діалектних особливостей фольклору українців на базі текстів видання «Фольклор українців Північні Молдови» (Фольклор... 2020) та встановлення прадіалектної основи тих чи інших діалектних явищ.

Емпіричну базу розвідки формують ліричні фольклорні тексти (414 одиниць), які цілком відображають фонетичні особливості мовлення інформаторів, записаних та упорядкованих О. Харчишин та Н. Пастух у виданні «Фольклор українців Півночі Молдови» (Фольклор... 2020), які були зібрані із 41 села та 2 міст Республіки Молдова.

С. П. Бевзенко зауважує: «У великій пригоді можуть стати діалектологічні різноманітні етнографічні і фольклорні матеріали. У ряді випадків вони є єдиними свідченнями про українську діалектну мову певних місцевостей свого часу. Крім того під час вивчення окремих мовних рівнів (лексики, фразеології, частково граматики і навіть фонетики), такі тексти будуть важливими, особливо якщо вони коригуватимуться також власне діалектологічними даними» [Бевзенко 1980: с. 20–21].

В аналізованих фольклорних текстах ми виявили велику кількість діалектних явищ на фонетичному рівні як в системі

вокалізму, так і в системі консонантизму. УВ системі голосних були виявлені такі особливості:

1. Спостерігається сильне «укання», що проявляється в заступленні ненаголошеного [о] з [у]: *На диревцах сидят три гулубочки* (Фольклор... 2020: с. 92); *Чи приймаєш кулюду* (Фольклор... 2020: с.108); *Й дудомочку й повела* (Фольклор... 2020: с.191); *Приїхав на сивім куні* (Фольклор... 2020: с.191); *Будиш міні жуною* (Фольклор... 2020: с.212). Ця риса є типовою для подільських та наддністрянських говорів південно-західного наріччя української мови [Бевзенко 1980: с.208-223].

2. Спостерігається тенденція до ікавізму: *Щіндрій вечір, на світий вечір!* (Фольклор... 2020: с.102); *Прілажив до серца і карміт Сво* (Фольклор... 2020: с.146); *Мід – вино п'ют* (Фольклор... 2020: с.209); *Їдна я стояла* (Фольклор... 2020: с.216). Ця риса є типовою для подільських говорів південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1990: с.60-105].

3. Явище «акання»: *Виносьте каляду* (Фольклор... 2020: с.182); *З кідрової кірничини, з сріблого вадра* (Фольклор... 2020: с.349); *Було не сватати, як тобі ни траба* (Фольклор... 2020: с.379); *Трета лиш самувала* (Фольклор... 2020: с.479). Ця риса є типовою для покутсько-буковинських, гуцульських та волинських говорів південно-західного наріччя української мови [Бевзенко 1980: с.208-223].

4. Явище «окання»: *Як ї здибают – шапки здоймают* (Фольклор... 2020: с.124); *За чуприну і споймав* (Фольклор... 2020: с.142); *Підоймайся хоть трошки* (Фольклор... 2020: с.243); *Троба коням поспішати* (Фольклор... 2020: с.283). Ця риса є типовою для волинських та гуцульських говорів південно-західного наріччя української мови [Бевзенко 1980: с. 208-223].

6.Збереження у формах непрямих відмінків займенника *цей (сеї)* кореневого голосного [e], що не заступається голосним [o]: *Мине мати ни давала - сама **цего** хтіла* (Фольклор... 2020: с.329); *Сама **сего** хтіла* (Фольклор... 2020: с.353); *Мамо, моя мамо, **цему** я не винна* (Фольклор... 2020: с.401); Ця риса є типовою для волинських, подільських, наддністрянських та покутсько-буковинських говорів південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1990: с. 60-105].

7.У ненаголошеній позиції фонема [e] повністю заступається фонемою [и]: *Ни хочим **тибе** дати* (Фольклор... 2020: с.204); *Гуляй коник **по** мижі* (Фольклор... 2020: с.279); ***Поїдим** в то **сило*** (Фольклор... 2020: с.312); ***Тиче** річечка **нивеличичка*** (Фольклор... 2020: с.353). Ця риса є типовою для подільських, наддністрянських та покутсько-буковинських говорів південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1990: с.60-105].

8.Наявне явище гіперизму – заміна [i] на [и]: ***Видром** воду носила* (Фольклор... 2020: с.303); *Вой йдуть, та й **писні** ведуть* (Фольклор... 2020: с.422); *Пила воду-**ізм**иниласа* (Фольклор... 2020: с.473); ***Цилює**, обіймає* (Фольклор... 2020: с.495); ***Ничим** умиться* (Фольклор... 2020: с.504); *Лантушок **приніс** зирна* (Фольклор... 2020: с.548). Ця риса є типовою для наддністрянських, покутсько-буковинських та гуцульських говорів південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1990: с.60-105].

9.Наявність звужена вимови фонем [и]: ***Прілажив** до серца і карміт **Єво*** (Фольклор... 2020: с.146); *Слідочікі **сльозами** вмивати* (Фольклор... 2020: с.250); *Родина са зійшла та **побачіла*** (Фольклор... 2020: с.253); *Де буду **віглядати*** (Фольклор... 2020: с.255); *Дай нам **дощіку*** (Фольклор... 2020: с.259). Ця риса є типовою для вололинських, наддністрянських

та надсянських говорів південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1990: с.60-105].

10. Перехід фонем [а] → [е] під впливом попереднього [j] та м'яких приголосних: *Хазєюйте би здорові* (Фольклор... 2020: с.234); *Усі підред* (Фольклор... 2020: с.240); *Єкби ни любила* (Фольклор... 2020: с.292); *Дітєм кашу варила* (Фольклор... 2020: с. 544) Ця риса є типовою для волинських, подільських, наддністрянських, гуцульських та покутсько-буковинських, говорів південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1990: с.60-105].

У системі консонантизму нам вдалося виявити такі явища:

1. Наявність вставного [л'] після [б], [п], [в] замість [j]: *Йа-бо щастьом, здоровльом, сьватим Рождиством!* (Фольклор... 2020: с.95); *Дівчата-гороблята та й за кавалєрами* (Фольклор... 2020: с.441); *Вгирочки – пупляночки, най са в'ют* (Фольклор... 2020: с.200); *Здоровля й'му дав* (Фольклор... 2020: с.391); *Диривяний хрест* (Фольклор... 2020: с.458). Ця риса є типовою для подільських говорів південно-західного наріччя української мови [Бевзенко 1980: с. 208-223].

2. Уживання вставного [н'] після [м] на місці [j]: *Яке імня їму дати* (Фольклор... 2020: с.129); *Мнятка зийшла* (Фольклор... 2020: с.239); *ходи всі мнясниці* (Фольклор... 2020: с.186). Ця риса є типовою для подільських говорів південно-західного наріччя української мови [Бевзенко 1980: с. 208-223].

3. Повне ствердіння [в] у звукосполучі [с'в']: *Та врадувалися йа всі сьваті* (Фольклор... 2020: с.92); *Сьватим Рождєством* (Фольклор... 2020: с.92); *Рокові-сьвата різвані* (Фольклор... 2020: с.102); *Перший сьватітель* (Фольклор... 2020: с.105). Ця риса є типовою для подільських говорів

південно-західного наріччя української мови [Бевзенко 1980: с. 208-223].

4. Поширені звукосполуки [гі], [кі], [хі] замість [ги], [ки], [хи]: *Три ангелочки* (Фольклор... 2020: с.92); *Циба, собаки, в соломі спати* (Фольклор... 2020: с.184); *Пустіт коня до родиночки* (Фольклор... 2020: с.274); *Стане ж свої дочкі квітку пізнавати* (Фольклор... 2020: с.328). Ця риса є типовою для вололинських, наддністрянських та надсянських говорів південно-західного наріччя української мови [Бевзенко 1980: с. 208-223].

5. Ствердіння приголосного [ц] у звукосполуках [ца], [цо], [цу]: *На дивецях сидят три гулубочки* (Фольклор... 2020: с.92); *Ни зігрієш нігде місця* (Фольклор... 2020: с.230); *П'яниця в коримі п'є* (Фольклор... 2020: с.303); *Єй, збираюца ввечір до дівчини* (Фольклор... 2020: с.390); *Там пирипелица виседіла діти* (Фольклор... 2020: с.410). Ця риса є типовою для покутсько-буковинських та гуцульських говорів південно-західного наріччя української мови [Бевзенко 1980: с. 208-223].

6. Заступлення л → ї: *Гурівки кварту, меду другою* (Фольклор... 2020: с.170); *За сю колєдочку – горівочки бочку* (Фольклор... 2020: с.105); *Склонив на стів головочку* (Фольклор... 2020: с.332); *Забірают мня в совдати* (Фольклор... 2020: с.447); Ця риса є типовою для подільських говорів південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1900: с. 60-105].

7. Простежується явище субституції – заміщення одного звука іншим, а саме: [хв] → [ф] та [п] → [ф]: *Фустучку й шила* (Фольклор... 2020: с.118); *Фалився Андрій* (Фольклор... 2020: с.183), *Фостом втирає* (Фольклор... 2020: с.197); *У мене картофля є і корова доїси* (Фольклор... 2020: с.477). Ця риса є типовою для подільських та гуцульських говорів

південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1990: с.60-105].

8. Явище афези: *Тросець їму в губки **они** їму дали* (Фольклор... 2020: с.137); *Коня **озму*** (Фольклор... 2020: с.293); *Вобід **му** виноси* (Фольклор... 2020: с.301); Ця риса є типовою для подівдських та гуцульських говорів південно-західного наріччя української мови [Бевзенко 1980: с. 208-223].

9. Явище синкопи: *Гості рокові-свата **різвані*** (Фольклор... 2020: с.100); *Краще **злота*** (Фольклор... 2020: с.171); *Ни **люб'ю** шуму, бо шумуїце* (Фольклор... 2020: с.191); ***Вишний сад*** (Фольклор... 2020: с.189); *Сама сего **хтіла*** (Фольклор... 2020: с.353). Ця риса є типовою для говорів південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1990: с.208-223].

10. Явище апокопи: *Там **місіць сходи*** (Фольклор... 2020: с.102); *Дві-три **сльоз** пускає* (Фольклор... 2020: с.103); *Три **сваті сидя*** (Фольклор... 2020: с.104); ***Муси** бути пара* (Фольклор... 2020: с.192); *Вдова таниць **виводи*** (Фольклор... 2020: с.216). Ця риса є типовою для подільських, наддністрянських та покутсько-буковинських говорів південно-західного наріччя української мови [Бевзенко 1980: с.208-223].

11. Присутні фонетично видозмінені форми числівників *jiden*, *штйри* і похідних від них: *Була в батичка **їдна** дочичка* (Фольклор... 2020: с.121); *Сина **їдинего*** (Фольклор... 2020: с.139); *Десь **їден** ся остався* (Фольклор... 2020: с.213); ***Їдна** стояла* (Фольклор... 2020: с.216); *Хоть на **їдну** ручку* (Фольклор... 2020: с. 237); ***Ни** **їдного** мужа з жинов розлучила* (Фольклор... 2020: с.464). Ця риса є типовою для подільських говорів південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1990: с.208-223].

12. Явище депалаталізації [p]: *Три зирниці радом* (Фольклор... 2020: с.195); *Менчий браток на сіннім порозі ружжо заражає* (Фольклор... 2020: с.325); *Курки си траскочет* (Фольклор... 2020: с.354); *Зопрагайте коні воронії* (Фольклор... 2020: с.418). Ця риса є типовою для подільських та наддністрянських говорів південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1990: с.60-105].

13. Помітна тенденція до широкого вживання протетичного приголосного [г]: [в] та голосно [і]: *Івоан Креститель в Йордані воду восьватив* (Фольклор... 2020: с.107); *Маю братчіка й на воженія* (Фольклор... 2020: с.117); *Вокраїнске - біле-чорнобриве* (Фольклор... 2020: с.313); *Буде листя вобпадати* (Фольклор... 2020: с.341); *До вотиця й мати* (Фольклор... 2020: с.342); Ця риса є типовою для подільських, наддністрянських та надсянських говорів південно-західного наріччя української мови [2, с.208-223].

14. Спорадичний перехід [т'] → [к'], [д'] → [г']: *Кіло 'тіло' з лавки, щоб я воженився* (Фольклор... 2020: с.300) – кіло 'тіло'; *Шоби ни був , як твій окіц* (Фольклор... 2020: с.339) – окіц 'отец'; *Склонив на сків головочку* (Фольклор... 2020: с.339) – сків 'стіл': *Там тівчина жито жала* (Фольклор... 2020: с.423) – тівчина 'дівчина'. Ця риса є типовою для наддністрянських, покутсько-буковинських та гуцульських говорів південно-західного наріччя української мови [Матвіяс 1990: с.208-223].

Отже, проаналізованих текстах нам вдалось виявити 24 діалектних явища звукового рівня мови. Саме через дослідження цих явищ, ми встановили, що вони належать до говорів південно-західного наріччя. Кількісно виявлені мовні явища відомі в подільському говорі – 14 діалектних рис, наддністрянському говору – 11 явищ, покутсько-буковинському говорі – 8 явищ. Інші фонетичні риси виявлені в такому співвідношенні: волинський говір – 6 явищ,

гуцільський – 6, надсянський – 3 діалектні фонетичні явища. Тому ми можемо стверджувати, що прадіалектною основою виявлених діалектних особливостей на фонетичному рівні є подільський говір південно-західного наріччя української мови (див. Схему 1).

Схема 1

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Мова фольклору і говіркове мовлення. *Народна творчість українців у просторі і часі : матеріали Міжнародної наукової конференції в рамках VI Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня»* / за ред. проф. Г. Аркушина. Луцьк : ВМА «Терен», 2010. С. 206–214.

2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : підручник. Київ : Вища школа, 1980. 248 с.

3. Бойчук О. Фольклорні тексти як джерело вивчення діалектного мовлення західних поліщуків (фонетичні особливості). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2016. № 21. С. 35–38.

4. Гороф'янюк І. Зі спостережень над фольклорними текстами як джерелом вивчення діалектного мовлення подолян. *Волинь філологічна : текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття : стан і перспективи розвитку* : зб. наук. праць: Луцьк, 2013. № 15. С. 66–74.

5. Грицевич Ю. В. Фольклорні тести як діалектографічний матеріал у сучасному українському мовознавстві. *Львівський філологічний часопис*. Львів, 2018. № 3. С. 72–76.

6. Гриценко П. Ю. Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій. *Діалектика в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. Київ, 2014. С. 145–154.

7. Коваленко Б. О. Фольклорні записи як джерело діалектологічних досліджень. *Волинь – Житомирщина*. 2013. № 24. С. 32–40.

8. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори : монографія. Київ : Наукова думка, 1990. 161 с.

9. Потебня О. О. Естетика і поетика слова. Київ, 1985. 302 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Фольклор українців Півночі Молдови / Пастух Н., Харчишин О. Київ : Інститут народознавства НАН України, 2020. 800 с.

*Іванна Якобчук (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І.В.*

ВЕСІЛЬНО-ОБРЯДОВА ЛЕКСИКА С. КУЗЬМИН ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПЕРЕЗВА, ДЯКУВАННЯ

Весільний обряд є невід'ємною складовою українських традицій і відзначається самобутністю, автентичністю, урочистістю. Весільна драма в різних місцевостях України

відповідає сценарію слов'янського родинного обрядового дійства, проте має свої регіональні особливості.

Українське весілля активно описувалося вітчизняними фольклористами, істориками, етнографами. Уже на початку ХІХ ст. фактологічна сторона української весільної обрядовості була достатньо висвітлена в науковій літературі. Весільний обряд є одним із явищ традиційної народної духовної культури українців, лексичні особливості якого активно вивчають на діалектному матеріалі. Зокрема, лексику весільного обряду гуцульських говірок вивчав М. Бігусяк [Бігусяк 2000], центральноподільських – І. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2017], середньонаддніпрянських – Н. Грозовська [Грозовська 1999], степових – В. Дроботенко [Дроботенко 2001], подільсько-буковинсько-наддністрянського суміжжя – О. Жвава [Жвава 2010], східнослобожанських – І. Магрицька [Магрицька 2000], буковинських – В. Прокопенко [Прокопенко 1964], поліських – П. Романюк [Романюк 1984], бойківських – Н. Хібеба [Хібеба 2007].

І. В. Магрицька вказує, що народне весілля – це один із яскравих зразків синкретизму слова та дії, реалій і символів, лексики й поетики, тому обрядову мову доцільно досліджувати різноаспектно, із застосуванням як філологічних, так і етнографічних методів, характерних для етнолінгвістики – наукової галузі, що ставить і вирішує проблеми мови й етносу, мови й культури, мови й народного менталітету, мови й міфології [Магрицька 2000: с. 11].

Отож за мету нашої розвідки ми ставимо проаналізувати номінації окремих обрядодій традиційного весілля, засвідчені в подільській говірці с. Кузьмин Хмельницького району Хмельницької області.

Як зауважує І. В. Гороф'янюк, «подільський ареал вважаємо емпірично цінним для етнолінгвістичного моделювання українського весільного обряду з огляду й на те,

що на сьогодні накопичено надійну базу етнографічних студій подільського весілля» [Гороф'янюк 2018: с. 23].

Джерелами пропонованого дослідження є записане автором розповіді корінних мешканців села Кузьмин Хмельницького району Хмельницької області: Думки Ульяни Федорівни, 1932 р.н., освіта – 4 класи; Шаповалюк Фросини Сидорівни, 1933 р.н., освіта – 4 класи; Панасюк Теклі Петрівни, 1934 р.н., освіта – 4 класи.

О. А. Жвава констатує, що ядро номінативних одиниць традиційного весільного обряду складає загальноновживана лексика, і підкреслює, що лексика весільного обряду бере свій початок від доісторичних часів язичництва і впродовж історичного розвитку української мови зазнала відчутних змін, впливів інших мов; багато з найдавніших обрядових назв вийшли з ужитку. На початку ХХІ ст. спостерігалася тенденція до втрати як елементів народного весільного обряду, так і назв на позначення низки весільних реалій; до сьогодні добре збережено лише усталені назви в офіційній частині весільної церемонії [Жвава 2010: с. 7].

У діалектних розповідях, відповідно – текстах, на весільну тематику нам вдалося зафіксувати окремі обрядові лексеми, сьогодні вже архаїзовані.

Ф. С. Шаповалюк розповіла про обряд весілля таке:
*Субота вже в'іс'іл':а/ молодий й моло'да/ моло'да
вби'райец'а суб'і в в'інок/ бин'ди/ 'дуже ба'гац'ко бин'д'ів
ч'ін'л'айе/ но бин'ди не на ст'аг ч'ін'л'алис'а/ 'т'іко
ч'ін'л'алис'а в т'ройе скла'далис'а/ а вже в ни'д'іл'у/ вже
бин'ди розпус'кайуц'а/ моло'д'і 'косу розпус'кают'/ при'ходить'
на'самперед молодий до молодойі 'рано/ з сва'тами/
с'ваталниками/ і св'і'тилками/ моло'д'і 'косу розпл'і'тайут'/
розплел'и 'косу/ то'п'ір'ін'ки 'вивели/ там 'танец' два
затанц'ували/ молодий йак'шо шл'уб йдуть до шл'убу/ а йак
шл'убу ни'ма/ то молодий йде до 'себе ду'дому о'б'ідати/ а*

молод'а в себе з дружками об'їдає/ й своєю родиною/ а топ'їр молодий знов приходить до молодої/ вже молоду викуп'л'овують/ це дружби дають дуже багачко грошей/ сид'ат' шуринки/ так'ї хлопчики маленк'ї/ з бучками/ і тур'гуйуц'а с'к'їл'ко дати грошей/ там вже шос' їм дадут, вх'нут' їм/ і топ'їр молодий забирає молоду на дв'їр/ вже тан'ц'ують/ зара вже молодого не вгош'чайут'/ топ'їр'їн'ки вже молоду с'тавл'ат з молодим пирит порогом/ вже до хати з'начит'/ бо вже будуть випроваджати/ топ'їр'їн'ки вже шос' там дали пирику'сити/ і вже молодий забирає молоду до себе на **перез'ву**/ топ'їр привели до себе на **перез'ву**/ молоду зав'едут в ко'мору/ на'самперед в ко'мору/ зав'їазують молоду/ топ'їр в ко'мору ни видут/ т'їко зав'їазали молодицею/ топ'їр молодий йде по мого з'начит' бат'ка і по мо'їу мат'їр/ по мо'їу родину/ і дуже музики г'райут/ і молодий йде з бат'ками і молодий тан'ц'ують/ і топ'їр доц'а **перез'ва** // ну на об'їд то таке давали/ як їе шо там/ холодец'/ ка'пуста/ боршч/ каша р'їчана/ і локшини з молоком/ і обса'дили д'їт'ми/ і т'ї д'їти т'анут' локшини з молоком/ ц'у молоду в'сен'ку обд'рипайут'/ бо це д'їти/ шо ж ти з'робиш/ а потом **д'акуван':а**/ там през'ва в молодого/ а до молодої йдут' вже в в'ївторок/ не в поне'д'їлок/ йдут' вже знов й'го вс'ї/ вже в молодої це називаєт'с'а **д'акуван':а**//.

Отож, із контексту робимо висновок, що **перез'ва** – це етап весільного обряду, коли молодий спершу приводить молоду, згодом – батьків молодої до себе додому, де разом із гостями відбувається святковий обід. Припускаємо, що ця говіркова назва весільного обряду може мати етимологічні зв'язки ще з індоєвропейським коренем *per- «перводити; проходити» [ЕСУМ, т. IV: с. 338-339].

Назва *перез'ва* відома також у говірках Середньонаддніпряни. За свідченням Н. А. Грозовської, у

цьому ареалі лексема вживається із тим же значенням, яке подає у «Словарі української мови» Б. Грінченко: частина українського весільного обряду, звичай, за яким родичі молодої після першої шлюбної ночі йшли або їхали з відповідними обрядовими піснями на частування до хати молодого [Грозовська 1992; Словарь..., т. III: с. 118].

Як бачимо, на Поділлі назва вживається на позначення дещо іншої обрядодії, хоча загальна сема збережена. Деталізує семантику лексеми *перезва* інший інформатор – Т. П. Панасюк: *Вечером/ йак вже с'меркло/ д'івчатка й хлопц'і розход'ац'а в ни|д'іл'у/ а моло|дий моло|ду бере вже ду|дому/ на перезву/ це перезва/ що|будут' вже за|в'азувати й|йї/ то |ц'іла н'іч та перезва/ бо |зара |т'іко до два|нац'ати тай вс'о/ а то до дн'а/ там свек'руха вже/ перебули/ пове|чер'али/ то свек'руха бере там |хусточку/ й зав'язали моло|ду/ зав'язали моло|ду й про|вод'ат' с'ваха с'ваху/ с'ваха |мати моло|дого про|водит |мат'ір моло|дойї/ то купайут в р'іц':і/ мо|йу |мат'ір йак в'ікупали/ |боже/ в'сен'ка |мокра/ ту|то йак'раз |коло к'ладки |бохнули йїї в:оду/ ну йак з'іма то с'н'ігом об'качуйут'/ тако|го |робл'ат'/ на |санках ве|зут'/ а |л'ітом то або на |тац':і ве|зут' с'ваху або в |нец'ках за моту|зок/ так ц'і'каво було/ |зара ж та|ке ни|робл'ат /ну вже прибули ц'у ни|д'іл'у/ тай ц'у н'іч вже/ с'ваху ц'у вже обмо|чили там// то вже на д'ругу н'іч кон'чалос'а/ |ц'ілу н'іч музики г'райут'/ тан|ц'уйут'/ **перезва** це ка|зали/ моло|ду зав'язували вже ту|д'і/ |вел'ана ни було/ |т'іко був в'інок/ і чу|бок/ то це ски|дали йак в'же |хустку зав'язували//.*

Отож не лише перший святковий день, але й перша ніч, яку проводить молода в молодого вдома – *перезва*: *то |ц'іла н'іч та перезва*. Саме після неї міняється статус дівчини: *моло|ду зав'язували вже ту|д'і*. Усю ніч відбувається святкове частування гостей.

Натомість через день відбувається *'д'якуван':а*: родина молодого йде додому до молодої, де і продовжують святкування: *Вже п'ід'веч'ір з'нов молодий й молода ход'ат п'рос'ат родину на 'д'якуван':а/ но 'д'якуван':а вже в молодойі/ то була Perez'ва в молодого/ а це вже 'д'якуван':а в молодойі/ тей вже 'д'якуван':а вже це в поне'д'ілок/ то ди'ви/ субота ни'д'іл'а поне'д'ілок/ три дн'і в'і'с'іл'а/ а це шо/ ми на 'д'якуван':а ше нан'али му'зики /ну хт'ат му'зик/ бо вже ж на 'д'якуван':а не'ма му'зик/ а та'ки молод'і то хт'ат' вже ж та'ки танц'увати/ то ми ше най'мали/ музи'канти були своїй та'к'і зна'ком'і хлопц'і/ му'зики так з'рали славно/ ну славно було в'і'с'іл'а колис'// (Панасюк Т. П.).*

Номінація дякування має прозору мотивацію за дією, що відтворює обрядовий процес: молодий із своїми родичами йдуть на гостину до батьків молодої, щоб подякувати їм за молоду дружину.

Описані назви весільного обряду досліджуваної говірки в основному зберігають свою архаїчність і презентують говір села Кузьмин Хмельницького району Хмельницької області.

Отже, українська весільна драма відбиває дух нації і є важливою складовою традиційної обрядовості українців. Весілля як цілісна театралізована драма, яка пройшла довгий шлях становлення, характерна тим, що відтворює давні архетипні уявлення нації, тобто первісні вроджені психічні структури, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого, що забезпечує цілісність і єдність людського сприйняття і виявляється у знакових продуктах культури.

Таким чином, весільна обрядова термінологія не лише називає обрядові акти, дії, особи, предмети, закріплюючи тим самим їх у свідомості людей, але й в концентрованому вигляді передає світовідчуття, уявлення про зовнішній світ тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігусяк М. В. Із спостережень над весільною лексикою гуцульського говору. *Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів, 2000. С. 125–148.
2. Гороф'янюк І. В. Акціональний і номінативний аспекти традиційного весільного обряду Центрального Поділля. *Studia Slawistyczne. Etnolingwistyka i komunikacja międzykulturowa*. 4. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2017. С. 21–38.
3. Грозовська Н. А. Термінологія обрядових дій післявесільного періоду Середньонаддніпрянського регіону. *Вісник Запорізького державного університету: Філологічні науки*. 1999. № 2. URL : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/1440.pdf> (дата звернення: 25.01.2022).
4. Дроботенко В. Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини : автореф. дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 – українська мова, Донецький нац. ун-т., Донецьк, 2001. 23 с.
5. Жвава О. А. Лексика родинних обрядів подільсько-буковинсько-наддністрянського суміжжя : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2010.
6. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1983–2012.
7. Магрицька І. В. Весільна лексика українських східнослобожанських говірок : автореф. дис. ... кандидата філол. наук: спец.10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 2000. 23 с.
8. Прокопенко В. А. Лексика весільного обряду в буковинських говорах. *Тези доповідей XX наукової сесії. Секція філолог. наук*. Чернівці, 1964. С. 43–46.

9. Романюк П. Ф. Лексика некалендарних обрядов правобережного Полесья (на материалах свадебного обряда): автореф. дис. ... кандидата филол. наук. Киев, 1984. 23 с.

10. Словарь української мови Бориса Грінченка: У 4 т. Київ, 1907-1909.

11. Хібеба Н. В. Структурно-семантична організація весільної лексики бойківських говірок : автореф. дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Львів, 2007.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Борищук Владислав Володимирович – студент III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта (Українська мова і література)»). Наукові інтереси: подільська регіональна лексикологія.

Волинець Вікторія Василівна – здобувачка СВО «магістр» факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література»). Наукові інтереси: подільська етнолінгвістика.

Гладка Софія Анатоліївна – студентка II курсу гуманітарно-педагогічного факультету Хмельницького національного університету (спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література. Англійська мова»). Наукові інтереси: українська ономастика.

Гудзовська Юлія Василівна – здобувачка СВО «магістр» факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література»). Наукові інтереси: подільська ономастика.

Дика Софія Юріївна – студентка III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література»). Наукові інтереси: лексичні особливості подільських говірок.

Мазур Аастасія Віталіївна – здобувачка СВО «магістр» факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Наукові інтереси: історія української мови, лексикологія.

Морозюк Тетяна Сергіївна – студентка III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Філологія. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська регіональна лексикологія.

Панченко Дарія Олегівна – студентка III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література»). Наукові інтереси: подільська етнолінгвістика.

Трачук Олександра Федорівна – студентка III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література»). Наукові інтереси: особливості подільських говірок.

Якобчук Іванна Едуардівна – студентка III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література»). Наукові інтереси: українська діалектологія.

Науково-навчальне видання

***ПОДІЛЬСЬКА РЕГІОНАЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ***

збірник наукових праць молодих учених

*Авторське редагування
Верстка – І. В. Гороф'янюк
Обкладинка – І. В. Гороф'янюк*